

אוצר בית הדין שליד תנוכה בשמיטת תשנ"ד

ראשי פרקים

מבוא

- א. בית הדין - יעדיו, עקרונותיו ודרכי עבודתו
- ב. מבנה ההסכמים בין בית הדין לשלוחיו, בעלי המטעים והשדות
- ג. שינוי ההסכמים לאור מיעוט יכולים
- ד. שינוי ההסכמים לאור מחירי שוק גבוהים
- ה. יעדי השיווק ושיטת השיווק של פירות בית הדין
- ו. חובת בית הדין לגבות מתחת למחירי השוק
- ז. גביית מחיר גבוה למניעת מסחר בפירות שביעית
- ח. אחריות בית הדין כלפי מחירי פירות היתר מכירה
- ט. עודפי הגבייה
- י. מיון הפירות וחלוקתם במשקל
- יא. אוצר בית דין במשקי הקיבוץ הרתי
- יב. חלוקת ענבים במחיר הגבוה ממחירי השוק
- יג. הצטרפות לבית הדין במהלך שנת השמיטה

סיכום

מבוא

בשנת תשנ"א נערכה פגישה בה השתתפו הרב יחזקאל דאום זצ"ל, ויבל"א - מנהל אגף הפירות בתנובה, החבר איקה נס, ואני בעניין הכנת תוכנית להקמת אוצר בית דין ארצי לפירות בשנת השמיטה תשנ"ד. בפגישה נבחנה האפשרות לייסד בתנובה אוצר בית דין, שמצד אחד יתן תשובה להיקף שיווק רחב ומצד שני יהיה אוצר בית דין אמיתי ולא פיקציה הלכתית, שתיתן לגיטימציה לשיווק רגיל כבשאר שנים.

בסיכום הפגישה, שנערכה במשרדי תנובה בח' שבט שנת תשנ"א (30/12/90), מצאתי בין השאר את הדברים הבאים:

1. תנובה תהיה מוכנה להשתתף בניהול אוצר בית הדין שיכלול את כל המטעים של ההתיישבות הדתית (הקיבוץ הדתי, יישובי אמנה בדרום הר חברון, בנימין ועוד, רמת הגולן, מושבים שתופיים של הפועל המזרחי ואחרים שירצו להצטרף), ולהיות הזרוע הכלכלית והשיווקית של בית הדין. משמעות הסכמה זו היא שתנובה מוכנה להגיע להסכמים מוקדמים עם בעלי המטעים על גובה התמורה שבעלי המטעים יקבלו כקבלנים או שכירים של בית הדין, כשאחריות השיווק וגביית ההוצאות תהיה מוטלת על תנובה.
2. במסגרת זו, מוכנה תנובה גם לפקח על ביצוע העבודות במטעים על ידי מדריכים מטעמה, כמובן בתיאום עם הסמכויות ההלכתיות בבית הדין, שינחו את תנובה לגבי המלאכות המותרות והאסורות בכל מקום ומקום.
3. יכולתה של תנובה לעמוד בהתחייבויותיה מראש כלפי המשקים ויכולתה להגיע להסכמים שיצמצמו למינימום את הפסדי בעלי המטעים מותנית בהסכמתם של ועדות השמיטה לקלוט פירות אלן ולהעדיפם על פני פירות של ערבים. לכן, יש לבדוק מראש את התנאים של ועדות השמיטה להקמת אוצר בית דין שיהיה מקובל על רוב רובו של הציבור המקפיד שלא לסמוך על היתר המכירה.
4. לתנובה אין אפשרות להכתיב ובוודאי שלא לפקח על המחירים של הפירות שיגיעו לסוחרים ולבעלי "בסטות" וחנויות, אלא אם כן תיקח תנובה על עצמה אחריות על כל הפחת שיישאר, או שתנובה תשלם משכורת קבועה לבעלי החנויות שימכרו את הפרי לפי הנחיותיה - דברים שלא נראים מעשיים. פיקוח כזה גם לא תמיד פעל בשנת השמיטה הקודמת, אפילו בחנויות הירקות והפירות שהיו תחת פיקוח של ועדות שמיטה. לעומת זאת יש אפשרות פיקוח על רשתות השיווק הגדולות, דהיינו היפרשוק, קו־אופ, שופרסל והיפרכל.

5. ניתן לשווק את הפירות באריות סגורות, אך אין אפשרות לפקח בחנויות ובבסטות שלא ישפכו את הפרי וימכרו אותו כפרי רגיל, או להיפך, שיטעו את הקונים וימכרו פרי רגיל כפרי שמיטה. בכל מקרה, אריות כאלו ייקרו באופן משמעותי את הפרי.

בנספח לסיכום הועלו רעיונות ראשוניים לגבי מבנה ההסכם בין בית הדין ובין המגדלים. הרעיונות שהועלו התבססו על שתי הנחות חשובות. האחת היא שהוצאות הטיפול במטע (כולל ימי עבודה) מורכבות משליש הוצאות קבועות שאינן תלויות בשיעור תנובת הפרי ושני שלישי הוצאות משתנות יחסית לכמות הפרי, ולכן יש לשלם שלישי מההוצאות בלי קשר לכמות היבול ואת שני השלישי הנותרים בהתאם לכמות היבול שתהיה בשנת השמיטה. וההנחה הנוספת היא, שההכנסה מכל מטע שהוא לאחר ניכוי הוצאות הגידול איננה חורגת מתשלום סביר עבור ימי עבודה ושימוש בכלים ובציוד.

לאור הנחות אלו הוצעו בנספח שתי הצעות אלטרנטיביות. על פי שתי ההצעות יתחייב המשק לבצע את כל העבודות במטע על הצד הטוב ביותר, ובהתאם להנחיות המדריכים החקלאיים שיהיו אחראיים על המטע מטעם תנובה. תמורת עבודתו זו הועלו שני רעיונות כיצד ישלם אוצר בית הדין באמצעות תנובה למשקים.

על פי ההצעה הראשונה התשלום עבור כל החומרים, לעובדים השכירים והדאגה לכל הכלים הנחוצים יהיו על חשבון המשק ובאחריותו. תנובה מצידה תתחייב על תשלום של שלושים וחמישה אחוזים מההכנסות הממוצעות של שלוש השנים האחרונות מהוון לשנת תשנ"ד, ללא כל קשר והתחשבות בכמות היבול שיתקבל. ולאחר מכן תשלם תנובה על כל קילוגרם שייארו על ידי המשק ועל חשבוננו סכום שיהיה המנה של שישים וחמישה אחוזים מהכנסות שלוש השנים האחרונות מהוון לשנת תשנ"ד בכמות היבול הממוצעת באותם שנים. או במלים פשוטות יותר, שישים וחמישה אחוזים מהמחיר הממוצע לקילוגרם בשלוש השנים האחרונות.¹

ואילו על פי ההצעה השנייה תנובה תשלם את כל ההוצאות הישירות של המשק עבור כל העבודות שיעשו על פי הנחיותיה והוראותיה (מים, חומרי הדברה, חומרי אריזה, הוצאות קירור ומיון, הובלה וכו'). וכמו כן תשלם תנובה על העבודה בהתאם לתעריף שיקבע את מספר ימי העבודה של בעלי המטע ושל פועליהם על כל עבודה שתיעשה (ימי עבודה לכל דוגם ריסוס מסוים, ימי עבודה עבור כל דוגם דילול זן מסוים, ימי עבודה עבור אריות כל קילוגרם וכו'), ובהתאם לתעריף מוסכם ליום

1. ראה מה שהרחבתי בעניין בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק יא סעיפים 8-9.

עבודה לבעלי המטע (חברים) וליום עבודה לפועלים זמניים, ובהתאם לממוצע שלוש השנים האחרונות.

נתגלגלו הדברים כך שבסוף אותה שנה יצאנו לשליחות חינוכית בגולה. מפאת המרחק נתרחקתי מהעשייה השוטפת ונאלצתי להסתפק בהעלאת רעיונותי על הכתב, ובספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל הרחבתי, בין השאר, בצדדים המעשיים של יישום תוכנית אוצר בית הדין בהיקף ארצי. ובינתיים המשיכו העושים בארץ לקדם את הרעיון, והעניין כולו צבר תאוצה ולבש צורה מעשית ביוזמתו ובעידודו של הרב יחזקאל דאום זצ"ל.

לא זכינו, והרב יחזקאל נסתלק מעמנו קודם זמנו, אך מפעלו נמשך על ידי כל אותם רבים וטובים שזכרו היה יקר להם, והם ראו לעצמם חובה קדושה להגשים את התוכניות שרקם הרב יחזקאל זצ"ל, ובכך להציב לו את מצבת הזיכרון הגדולה ביותר. זכה הרב יחזקאל זצ"ל שיצירתו תימשך ורוחו תמשיך להנחות וללוות את כל העושים במלאכת הקודש להתמדת המפעל.

אף אני נקרא נקראתי לאחר פטירתו של הרב יחזקאל לקטוע את שליחותי בגולה ולהתייצב על מנת לשמור, להמשיך ולפתח את המפעל החשוב שאת יסודותיו בנה בעמל, במסירות, בסבלנות ובכשרון רב הרב יחזקאל זצ"ל. בכל מהלך השנה לא יכולתי להשתחרר מתחושת השותפות והמחויבות לסגירת מעגל ומפעל בו פתחנו יחדיו, ושממרום קורא לי הרב יחזקאל זצ"ל וכביכול אומר ומורה: "לך השלם זה הבניין שאת תוכניתו הראשונית רקמנו יחדיו ושאת יסודותיו הנחתי בהעדרך".

לזכרו הטהור של הרב יחזקאל זצ"ל אתאר את יסודותיו של אוצר בית הדין שלידי תנובה, תוך דיון בצדדים המעשיים, עיון ומחקר בצדדים ההלכתיים שעליהם מושתתת מערכת זו והתייחסות פרטית לשאלות שעלו במהלך ניהול בית הדין עד לרגע כתיבת מאמר זה בתחילת חודש חשוון תשנ"ה.²

א. בית הדין - יעדיו, עקרונותיו ודרכי עבודתו

בית הדין שלידי תנובה הורכב מהרב הגאון אברהם דוב אוירבך שליט"א, אב בית דין דטבריה ובנו של הגאון הרב שלמה זלמן אוירבך; הרב הגאון יעקב אריאל שליט"א, רבה של העיר רמת גן, יושב ראש ועדת השמיטה שהוקמה על ידי הרבנות

2. למעשה, היו פערים והבדלים בין ההצעה המקורית למערכת אוצר בית הדין כפי שהותוותה בסיכום הדברים שהובא לעיל ובספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל ובין ניהול הדברים למעשה, וכפי שיתואר בהמשך.

הראשית לישראל ונשיא מכון התורה והארץ (שנים רבות היה ראש ישיבת ימית ורבו של כפר מימון); והרב הגאון בנימין אדלר שליט"א, הרב הפוסק והאחראי למחלקת הכשרות למהדרין של רבנות ירושלים, ומראשי אוצר הפוסקים.

בית הדין ראה לעצמו כמטרה מרכזית לדאוג לאספקת תוצרת פירות וירקות לעם ישראל המעוניין, מצד אחד, להקפיד על שמירת שמיטה מבלי להסתמך על היתר המכירה, ובד בבד עם זאת מעוניין גם להמשיך ולחזק את ההתיישבות והחקלאות היהודית בארץ גם בשנת השמיטה, ולמנוע את התמוטטותה בשנה זו.

מטרה חשובה נוספת שעמדה בפני בית הדין היתה שתוצרת זו תסופק לעם ישראל במחירים שווים לכל נפש, ובניגוד למקובל בדרך כלל - בצדק או שלא בצדק - בוועדות המספקות תוצרת כזו. לצורך זה יזם בית הדין והגיע להסכמים עם חקלאים על זריעת גידולי ירקות בערב השמיטה, או גם בשנת השמיטה עצמה בחממות על גבי מצעים מנותקים, או בדרום הערבה (בשניהם לאחר מכירת הקרקע לחומרא) ונכנס להתקשרויות עם חקלאים שקיבלו על עצמם להפקיר את מטעיהם ולמוסרם לטיפולו של בית הדין הן בתחום המלאכות והן בתחום שיווק הפירות.

לקראת עונת השיווק מסר כל משק דף דיווח על המלאכות שנעשו במטע, כאשר לדיווח זה מצורף אישור הרב המקומי שפיקח על הדברים. במספר מקרים בהם היו פקפוקים לגבי מלאכות מסוימות שאולי נעשו שלא בהיתר נבחנו מספר שאלות שעל פיהן קבענו האם הפרי ישווק על ידי בית הדין ובאחריותו או לא:

1. האם מדובר במלאכה דרבנן או במלאכה דאורייתא.

2. האם הדברים נעשו במזיד או בשוגג.

3. האם מה שנעשה השפיע על פירות השנה או על פירות שנה הבאה.

העיקרון המנחה היה שאם החקלאים חרגו במזיד מהוראות בית הדין יש בכך פגיעה מהותית בכל עניין הפקר המטעים ובעלותו של בית הדין על המטע ויש חשש של שמור ונעבד. מצד שני, אם נעשו דברים שלא היה ראוי לעשותם מתוך תום לב או מתוך אי הבנת ההנחיות וכדו', הרי שיש להבחין בין מקרה בו מדובר במלאכות דרבנן שאו יש להקל, ועל אחת כמה וכמה, אם מלאכות אלו לא הועילו כלום לפירות השנה, אלא רק לפירות השנה הבאה.

הפירות מאוצר בית הדין שווקו לוועדות השמיטה, לרשתות השיווק ולמספר סיטונאים מאושרים שעמדו תחת פיקוח.

בשלב כתיבת הדברים עדיין נמצא בעיצומו חלק גדול מהשיווק של פירות אוצר בית דין, ולכן מוקדם מדי לערוך סיכומים סופיים, אך כבר כעת ניתן לומר,

שבפועל היה פער בין מה שתוכנן ובין מה שבוצע, והמצוי לא היה תמיד גם הרצוי. כדי להפיק לקחים וללמוד מטעויות אשתדל להצביע באובייקטיביות על נקודות ההצלחה כמו גם על נקודות הכישלון. אין בכוונת הדברים להשוות בין אוצרות בית הדין השונים שפעלו בשמיטה ולהתנחם בצרת רבים, אלא לערוך חשבון נפש על מנת להתכונן לשמיטה הבאה.³

ב. מבנה ההסכמים בין בית הדין לשלוחיו, בעלי המטעים והשדות. ההסכם בין בית הדין לשלוחיו היה הסכם קבלני, שעל פיו החקלאים בעלי המטעים והשדות מתחייבים לבצע את כל העבודות המותרות והנחוצות בהתאם להנחיות בית הדין ולשווק בהתאם להנחיותיו, ובית הדין מבחינתו התחייב לשלם סכום קבוע עבור כל קילוגרם פרי שייארו וישווק עבור בית הדין. סכום זה אמור לכסות את הוצאות המגדלים ואת שכר עבודתם. המחיר שנקבע היה על פי חישוב של ממוצע ההכנסות בשלוש השנים האחרונות, מתוך הנחה שסכום זה מכסה את הוצאות החקלאים ומשאיר בידיהם שכר נאות עבור עבודתם לבית הדין, בהתאם לרמה לה הורגלו בשאר השנים.⁴

באופן פשטני הדברים נראים כנתינת גושפנקה הלכתית לקבלת תמורה מלאה עבור המטע בהתאם לרמה בשאר שנים ולא בהתאם להוצאות בפועל, אך לאמיתו של דבר אין הדברים כך, וזאת בגלל שתי סיבות עיקריות. ראשית, החשבון מורה

3. אין ספק שמחלתו של הרב יהוקאל והסתלקותו בערב השמיטה, ופער החודשים הלא קטן בין פטירתו ובין כניסתי לעבודה וממלאי המקום שטיפלו בדברים בתקופת הביניים, יצרו קשיים רבים והביאו לתקלות רבות מעבר לצפוי ומעבר למה שהיה צריך להיות. העובדה שהמגע השוטף עם החקלאים והמגדלים היה עם מספר גורמים שונים ומתחלפים כתוצאה מהסיטואציה אליה נקלענו וכתוצאה ישירה מתקופת המעבר עד כניסתי לעבודה, לא הוסיפה לאמון בין הצדדים והביאה לכך שהקשר היה לעתים רופף ודברים לא נסגרו באופן סופי ומחייב - דברים שיצרו קשיים לא מעטים בהמשך.

כאשר דנים ומעריכים את המפעל כולו יש לקחת נתון לא צפוי וחזוי זה בחשבון, ויש להתחשב בעובדה זו כאשר באים ומסיקים מסקנות לגבי רעיון אוצר בית דין ממלכתי בכללו, ואוצר בית הדין של תנובה בפרט.

4. ההסכם היה על פי ממוצע משוקלל של השנים הקודמות מבלי להוון את הסכומים ולעדכןם בהתאם לערכם הריאלי כיום. זאת, מתוך הניסיון של השנים הקודמות לשמיטה שמחירי הפירות לא השתנו ולא התייקרו במקביל לעליית המדד או ההתייקרות הכללית במשק. הסכם זה, בניגוד להסכם שתואר לעיל, לא הבחין בין הוצאות קבועות ובין הוצאות משתנות, והתחייבות בית הדין לשלוחיו היתה כולה פרופורציונית ליבול, דבר שגורם כמובן לעיוות - הן במקרה שבו יש יבול נמוך ביותר, והן במקרים בהם יש יבול גבוה מעבר לממוצע, וכפי שיתואר בהמשך הדברים.

שברוב רובם של המקרים התמורה המוצעת עבור הפירות איננה חורגת מעבר לתשלום ההוצאות ושכר העבודה והשימוש בכלים בהתאם למקובל בכל אוצר בית דין⁵. ושנית, אף על פי שיש איסור לסחור בפירות אין איסור על פועל העובד בשליחות בית דין להתמקח על גובה שכרו ולדרוש מבית הדין עבור עבודתו שכר מקביל לרמת השכר אליה הורגל, וכן אין איסור להתמקח על גובה התשלום עבור שימוש בכלים שבית הדין נזקק להם. אם בסופו של דיון ומשא ומתן כזה מעריך בית הדין שההסכמים והסיכומים שהושגו הינם טובים וכדאיים מבחינת הציבור⁶ - הוא רשאי לחתום על סיכומים אלו, וברגע שהתחייבויותיו נקבעו בהסכמים הרי שהתחייבויות אלו הופכות להיות חלק מהוצאות בית הדין בטיפול בפירות, ובית הדין רשאי לגבות מהציבור את הוצאותיו אלו.

יתרונה של שיטה זו, המבטיחה מחיר קבוע לשלוחי בית הדין, הוא בכך שהיא מונעת כל מוטיבציה למסחר בפרי, שהרי היא קובעת עבור העבודה מחיר שאיננו תלוי בהצלחת המסחר בפרי מאוחר יותר. הדבר גם מצמצם מאוד את הסיבות להתמררות, למסחר ולהתדיינות בלתי פוסקת בין בית הדין ובין החקלאים.

יש לציין שבהתאם לשיטה זו יתכנו מקרים בהם החקלאים יקבלו בסופו של דבר פחות ממה שהיו מקבלים במסחר רגיל בשוק, ומקרים אחרים בהם הם יקבלו מעבר למה שהיו פודים במסחר רגיל.

כל האמור היה טוב ויפה לו הדברים היו נקבעים באופן סופי וחד משמעי. אלא שלא כך היו פני הדברים. בהסכמים נקבע שבית הדין ישלם בזמן השיווק שמונים וחמישה אחוזים מהמחיר שנקבע, וחמישה עשר אחוזים הנותרים ישולמו רק במידה ובית הדין יצליח לגבות את הסכומים הללו מהציבור. כמו כן נקבע באותיות

5. במקרה מסוים - בגודגן מוקדם - שבו מחירי השוק גבוהים ביותר, העריך בית הדין שמחירי השוק המקובלים חורגים מעבר להוצאות ולשכר עבודה סביר, ובהתאם לכך קבע שההסכם בגודגן כזה יתייחס לממוצע מחירי השוק של הגודגן הכללי שמחירו יורד כשלושים אחוזים ממחירי הגודגן המוקדם.

כיון שפירות אלו הינם יקרים גם כאשר גובים את ההוצאות בלבד, ועל כן הם נצרכים על ידי מגזר מצומצם ומסוים באוכלוסייה, ומכיוון שקשה לפקח על מגזר זה שלא יסחור בפירות שמגיעים אליו במחיר נמוך באופן משמעותי מערכם בשוק, נוצרה מיניה וביה בעיה שדרשה הכרעה בין שתי אלטרנטיבות בעייתיות: האם לגבות רק את ההוצאות ולהכשיל את הקונים במסחר, או לגבות מעבר להוצאות בהתאם למחירי השוק. דילמה זו תידון להלן בפרק הדין ביחס מחירי אוצר בית הדין למחירי השוק.

6. ובדרך כלל, ההצעה הטובה והוולה ביותר תהיה זו של בעלי השדות וכל אלטרנטיבה אחרת תהיה יקרה הרבה יותר. וראה מה שכתבתי בעניין בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק יא הערה 5.

הקטנות, שבמידה ובית הדין לא יצליח לגבות הוצאותיו לא ישולמו אפילו השמונים וחמישה אחוזים המובטחים.

התנאי הראשון הינו בעייתי, מכיוון שהוא נותן מוטיבציה למגדלים לדאוג לכך שפירותיהם ישווקו ליעדים כאלו ובמחירים כאלו שיבטיחו להם את תשלום כל מאת האחוזים - דבר הגורם למסחר בפרי ולהרגשת יחס של בעלות על הפירות מצד המגדלים שלוחי בית הדין. מטבע הדברים הם דורשים כל הזמן להיות מעורבים בהחלטה על יעדי השיווק ובקביעת המחירים כדי להבטיח שהם יקבלו את המגיע להם. מצד שני, לאותה מוטיבציה יש גם פן חיובי, כיוון שהיא מבטיחה ששלוחי בית הדין יבצעו את עבודתם נאמנה - יתנו לעצים את הטיפול שנקבע על ידי בית הדין, יקטפו במועדים האידיאליים, ימיינו ויארוזו באופן שיאפשר לבית הדין לגבות את הוצאותיו וכו'.⁷

לעומת זאת התנאי השני הינו מכשול שמונע משלוחי בית הדין להרגיש כשכירים, שהרי זה בדיוק השוני וההבדל שבין שכיר או קבלן ובין בעל-בית. שכרו של הראשון קבוע ומובטח, ואילו זה של חברו איננו מובטח, ולעתים הוא יכול להיות גבוה בהרבה מזה של השכיר ולעתים הוא נמוך ממנו. תנאי זה גם מחדיר תחושה קשה של קיפוח בקרב שלוחי בית הדין, החשים שמצד אחד בית הדין מבטיח את עצמו על חשבונם, כאשר הם עלולים, בסופו של דבר, שלא לקבל את שכר עבודתם ואת תשלום הוצאותיהם הבסיסיות, ואילו מצד שני בית הדין איננו מוכן להתחייב לתת להם יותר מהמסוכם ומהמובטח במקרה והוא יוכל לפדות סכומים גבוהים יותר מהציבור.⁸

תיאור זה איננו מדויק, כיון שבהסכם היה סעיף נוסף שלמעשה מתקן את העוול והקיפוח הנ"ל - סעיף שגרם לבסוף לבעיות רבות, כיוון שהוא נוסח במעורפל וללא

7. ואכן, במקרים בהם הבינו החקלאים שלוחי בית הדין ששכר עבודתם מובטח בלא התחשבות באיכות הפרי ניצב בית הדין בפני בעיה רצינית של חוסר נכונות לקטוף את הפירות במועדים שנקבעו על ידי בית הדין וחוסר נכונות להשקיע במיון ואריזה בהתאם לנדרש - תופעות שגרמו לכך שאיכות הפרי תהיה נמוכה וערכו בעיני הציבור ירד, וכתוצאה ישירה מכך לא ניתן היה לגבות עבור הפרי את ההוצאות, וממילא אי אפשר היה לשלם לשוחי בית הדין את המובטח להם. הפתרון לבעיה זו חייב להיות בפיקוח מתמיד מצד משווקי בית הדין על עבודת שלוחי בית הדין, ויש לקבוע בהסכם, שבמקרה ואי אפשר היה לגבות את ההוצאות כתוצאה מאי מילוי הוראות בית הדין - לא ישולם למגדלים שלוחי בית הדין מעבר למה שנפדה בפועל.

8. וראה מה שכתבתי בעניין קניית ביטוח על ידי בית הדין בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק יא סעיף 6 והערה 10 שם.

הגדרות חדות וברורות. סעיף זה קבע שבמקרה ויצטברו בידי בית הדין עודפי גבייה הם יחולקו לטובת צורכי ציבור בין השותפים לאוצר בית הדין.

נקודה נוספת שנתגלתה כבעייתית בהמשך היתה שההסכם שנחתם קבע מחיר קבוע לכל הגדלים, מבלי להתחשב בטיב הפרי ובטיב המיון.⁹

לעניות דעתי, עדיף היה מכמה בחינות הסכם במתכונת שהוצעה על ידי (במבוא ובספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק יא סעיף 9), הסכם שעל פיו בית הדין מתחייב על תשלום שלושים וחמישה אחוזים ממוצע ההכנסות בשלוש השנים האחרונות, ומתחייב לשלם שישים וחמישה אחוזים ממחיר ממוצע של קילוגרם פרי בשלוש השנים האחרונות בהתאם לכמות היבול שתשווק על פי הנחיותיו.

אם מעוניינים בהקמת מערכת אוצר בית דין אמיתית חייבים בראש ובראשונה להבטיח שבית הדין אכן יתייחס לפועליו כאל שכירים לכל דבר. בית הדין צריך להיות היוזם והמורה לשכיריו ולפועליו אלו פעולות עליהם לעשות במטעים ולפקח על ביצוע מלאכות אלו, (ולא כפי הקורה כיום, שהחקלאים הם יוזמי המלאכות והם באים לבקש היתר מבית הדין לביצוע הפעולות), בית הדין צריך לקבוע את צורת המיון והאריזה, את מועדי הקטיף והשיווק ואת מקום הקירור והאיסום. על בית הדין לשלם לפועליו באופן שוטף מידי חודש בחודשו מתחילת עבודתם עבור בית הדין לפני השמיטה (ולא להמתין לשיווק הפרי ולמכירתו)¹⁰. יש לקבוע מראש את גובה

9. לכאורה פשוט שאין לקבוע מחיר שונה לפירות באיכות שונה, שהרי המחיר תלוי בהוצאות ולא בטיב הפרי, ואם שלוח בית דין נמנע מלעשות מלאכות אסורות וכיוון שכך פירותיו קטנים יותר או באיכות נמוכה יותר אין להענישו עבור כך ולשלם עבור עבודתו פחות מאשר משלמים לחברו שפירותיו הגיעו לאיכות גבוהה יותר, שהרי בכך תהיה מוטיבציה לשלוחי בית הדין לעשות מלאכות אסורות.

מצד שני, אסור גם לתת למי שהשקיע בעבודת המיון בהתאם להנחיות בית הדין, והוציא מהשיווק כל פרי שאיננו באיכות מתאימה, וקטף בזמן האופטימלי גם אם זה לא היה נוח לו, וריסס והשקה בהתאם להנחיות בית הדין, משכורת כמו לחברו שזולל בכל אלו מתוך הנחתו שהוא את משכורתו יקבל בכל מקרה. השוואת השניים תהייה למעשה תגמול שווה לשני עובדים שונים באופן משמעותי - דבר שאיננו צודק ואיננו הוגן גם לא במסגרת מערכת אוצר בית דין.

10. בנקודה זו היה יתרון מסוים לאוצר בית הדין של תנובה - שם החקלאים ושכירי בית הדין יכלו לקבל מקדמות עוד זמן רב לפני מועדי השיווק. מבחינת חיוב הריבית עבור מקדמות אלו, כמובן שכיוון שהתשלום הינו עבור עבודות שכירי בית הדין ולא עבור הפירות אין כל הצדקה לחייבם בריבית, אלא אם כן הסכם התשלום שנקבע בין בית הדין ובין פועליו קובע שהתשלום עבור עבודתם יהיה רק בתקופת שיווק הפירות, ובהתאם לכך נקבע גובה התשלום, והוא כולל כבר בתוכו את עלות המימון המוקדם. במקרה שבו הפירות משווקים לאחר ראש השנה

תשלומי השכירות ומועדי התשלום שבית הדין ישלם עבור השימוש בכלים, בציוד, ברכבים ובמתקנים של המגדלים. כל זאת כדי לשחרר את המגדלים מהצורך לדאוג לעצמם על מנת שיקבלו את החזר הוצאותיהם ואת שכרם על ידי מסחר בפירות ועל ידי שיווקם למקומות הנותנים להם את התמורה הגבוהה יותר.

לעניות דעתי, העובדה שרוב רובם של אוצרות בית דין אינם נוקטים בדרך זו היא המקור לרוב הבעיות המתעוררות באוצרות בית דין, ובכלל זה גם אוצר בית הדין של תנובה.

ג. שינוי ההסכמים לאור מיעוט יכולים

חסרונה העיקרי והמרכזי של שיטה זו לעומת השיטה שהוזכרה במבוא נתגלה ברגע שהוברר שהיכולים שהתקבלו בדובדבן היו נמוכים באופן ניכר מהצפוי. הדבר גרם לכך שמצד אחד המחיר המובטח על ידי בית הדין לא היה בו בכדי לכסות את ההוצאות של המגדלים, ומצד שני הוא הביא לכך שמחירי הדובדבן בשוק החופשי היו גבוהים מעבר לחזוי ולמצופה. דרישת החקלאים שלוחי בית הדין היתה לקבל מעבר למה שהובטח וסוכם עמם, כיוון שבניגוד לתחזית, אין במה שסוכם עמם בכדי לכסות את הוצאותיהם בגידול הפירות.

מציאות זו לא באה לידי ביטוי מפורש בהסכם שבין בית הדין ובין שלוחיו, ולכאורה היה בית הדין יכול לטעון שההסכם הקבלני בינו ובין שלוחיו קובע מחיר מוסכם ומובטח עבור כל קילוגרם מבלי להתחשב בכמות, ופגיעה בכמות היכול אינה צריכה לשנות דבר, כמו שיכול גבוה מעבר למצופה לא היה משנה, ואם שלוחי בית הדין רוצים להבטיח את עצמם במקרה כזה עליהם לבטח את עצמם כנגד נזקי טבע. אך מכיוון שגם ביטוח כזה לא מכסה את כל הנזקים וההפסדים תבעו בכל אופן החקלאים שלפחות עבור הכמות הקטנה שנקטפה יגבה בית הדין מהציבור בהתאם למחירי השוק ובכך יצמצם במידה מסוימת את נזקיהם.

בית הדין דן בעניין וקבע שאכן יש צדק במקרה זה בדרישות החקלאים, כיוון שבעת שנקבע ההסכם על גובה התשלום לקילוגרם יצא בית הדין מתוך הנחה שתשלום זה מכסה את כל הוצאותיהם בעין יפה. אם כעת מתברר שעקב

מתעוררת שאלה מעניינת הנוגעת לחיוב כתיבת פרוזבול על חוב של בית הדין לאדם פרטי. שהרי מכיוון שהתשלום הינו עבור העבודה ולא עבור הפירות הרי שמועד פירעון חלק מהחוב הינו לפני השמיטה, ואף שהוסכם לגבותו לאחר השמיטה בעת שיווק הפירות - שמיטה משמטת.

מיעוט הפרי שלוחיו אינם מקבלים תמורה המכסה את הוצאותיהם, הרי שבית הדין איננו מעוניין ואיננו רואה לנכון ששלוחיו יפסידו ולא יכסו את הוצאותיהם בטיפול בפרי בשליחות בית הדין, ולכן אישר בית הדין לגבות ולשלם מעבר למה שסוכם בתחילה עד כיסוי הוצאות שלוחיו ולאחר שיומצאו לידיו תחשיבים שיוכיחו שבתשלום שנקבע בתחילה אין בכדי לכסות אפילו את ההוצאות הבסיסיות.

במקרה כזה, יש לדון מה דינם של הפיצויים המתקבלים מהקרבן לנזקי טבע. בעניין זה שמעתי דעות חולקות בשם שניים מגדולי הפוסקים. הדעה הפשוטה המחייבת להכניס סכום זה בחשבון ההכנסות המשולמות על ידי בית הדין, ודעה מחודשת יותר הקובעת שחובתו של בית הדין לשלם לשלוחיו את הוצאותיהם איננה תלויה במה שיקבלו או שלא יקבלו מאותה קרבן לנזקי טבע, ואם הם יקבלו תשלום כלשהו מהקרבן כתוצאה מביטוח שהם עשו שם אין בית הדין רשאי לנכות כתוצאה מכך תשלומים המגיעים לפועלים בהתאם למסוכם עמו, והדבר דומה למי שביטח את נכסי חברו והנכסים שביטח נפגעו, שהתשלום מחברת הביטוח מגיע למשלם הפרמיה ולא לבעל הנכסים שלא ביטח את נכסיו.

לעניות דעתי, יש להעיר על דעה מחודשת זו שתי הערות. האחת - במה דברים אמורים שניתן לנתק בין תשלום הקרבן לתשלום המגיע מבית הדין, אם התשלום לקרבן נזקי טבע לא נכלל בהוצאות שהוגשו לבית הדין. אך אם תשלום זה נכלל בהוצאות יודו כולם שיש לנכות את ההכנסות מהקרבן מהתשלומים שמשולמים על ידי בית הדין. וההערה השנייה - במה דברים אמורים שניתן להבין דעה זו, רק אם בית הדין קבע מראש שפועליו יקבלו תשלום עבור הוצאותיהם על פי חשבון הוצאותיהם בפועל. אך אם נקבע מחיר קבלני עבור העבודה, כמו במקרה שקרה באוצר בית דין של תנובה, ורק לאחר מכן אושר לחרוג מהתשלום שנקבע עד לכיסוי הוצאות בפועל, הרי בוודאי שיש להתחשב בתשלום שנתקבל מקרבן נזקי טבע בחשבון ההכנסות לעומת הוצאות, שהרי שינוי החלטת בית הדין נועד למנוע מהחקלאים הפסד ומידת הפסד תלויה בסכום שנתקבל כפיצוי.

ד. שינוי ההסכמים לאור מחירי שוק גבוהים

החלטה זו של בית הדין ביחס לדובדבן, והעובדה שמיעוט הפירות בארץ בשנת השמיטה הביא לכך שמחירי הפירות בשוק הרגיל עלו מעל ומעבר לכל תחזית, הביאה ללחץ מצד המגדלים שלוחי בית הדין לעדכן את ההסכם גם ביחס לשאר

הפירות, בהם היו יבולים נורמליים (בשדות שברשות בית הדין), ולאשר להם לקבל את הוצאותיהם בשלמות ובעין יפה, אף מעבר לסכום שנקבע מראש (מתוך השוואה לתמורה שנתקבלה בשנים קודמות). זאת, בהתבסס על הטענה שבשנים קודמות התמורה שנתקבלה לא כיסתה את ההוצאות וענף המטע הפסיד כסף רב עד כדי הרהור על הכדאיות שבהמשך אחזקתו. ולכן נטען, שאם כיום מחירי השוק מאפשרים לבית הדין לגבות מעבר למצופה ועדיין לגבות פחות ממחירי השוק המקובלים - מדוע שבית הדין לא יעשה זאת וישלם לפועליו ולשלוחיו בעין יפה, אף אם זה מעבר למה שסוכם מראש בשעה שאיש לא חזה ולא האמין שיהיה כל כך מעט פירות בשוק ויהיה אפשר לגבות מחירים גבוהים הרבה מעבר למקובל בשנים אחרות.

בעניין זה נערך דיון רציני ועקרוני כאשר עמדת בית הדין היתה שבפתיחת ההסכמים כתוצאה משינויי המגמה בשוק ועליית המחירים של הפירות יש משום חשש מסחר בפירות. בית הדין הבהיר, שהסכמתו לפתוח את ההסכמים בדובדבן נבעה אך ורק מהעובדה ששם התקבל יכול נמוך ביותר, אך במקומות בהם היבול היה כמצופה והוסכם על מחיר מובטח, אין לדעת בית הדין הצדקה לחרוג מהמוסכם רק כיוון שעקב היצע וביקוש נוצרה סיטואציה כזו המאפשרת גביית מחיר גבוה מהחזוי. הערכת בית הדין היתה שהסכום שנקבע יש בו בכדי לכסות את הוצאות החקלאים באופן הוגן, והראיה לכך היא שעל בסיס זה מתקיים המטע בשאר שנים, ועל כן אין הצדקה לחרוג, ובוודאי שאין הצדקה "לנפח" כעת את ההוצאות או את הדרישות עבור השכרת ציוד, שרותי קבלנות או ביטוח סיכון וכד', באופן שיאפשר גביית מחיר גבוה יותר בהתאם למצב השוק.

אלא שלאחר דיון נוקב ניאות לבסוף בית הדין לפתוח את ההסכם. זאת, לאחר ששמע עדות מהמגדלים שמבחינה כלכלית אם יימשך המצב של הכנסות נמוכות במטע יהיה צורך להפסיק לעבדו ולעבור לעסוק בענפים אחרים. לאור עדות זו הסכים בית הדין לאשר לשלוחיו תשלום גבוה יותר ממה שהוסכם מראש, אך נקבעה הגבלה ברורה, שהתשלום יהיה בגובה כזה שיספיק כדי להצדיק מבחינה כלכלית את המשך קיומו ואחזקתו של המטע, אך לא מעבר לזה, גם אם יהיה ניתן לשבץ זאת תחת סעיפי הוצאות אלו או אחרים. שינוי מדיניות זה העלה את המחיר המובטח לחקלאים בשיעור ניכר, אך עדיין היה נמוך מהסכום שהיה נפדה בשוק במסחר רגיל, ואף מהסכום שהיה ניתן להגיע אליו בחשבון הוצאות ושכר עבודה וציוד.

ה. יעדי השיווק ושיטת השיווק של פירות בית הדין

פירות בית הדין שווקו באמצעות ועדות שמיטה ובאמצעות סיטונאים בכל רחבי הארץ, כאשר מתחילת השיווק נקבע מחירון אוצר בית דין שהתפרסם מפעם לפעם (לעתים כל יום ולעתים כל מספר ימים) - מחירון שהיה נמוך בתחילה בעשרה אחוזים ממחירון השוק הרגיל, וכשהתברר לנו שמחירי השוק השנה גבוהים במיוחד, ומשנוכחנו לדעת שגם במסחר רגיל מצוי מאוד שהפרי נמכר בשיעור של עשרה אחוזים מתחת למחירון - הוגדל הפער לכדי חמישה עשר עד עשרים אחוזים. המחירון עצמו התחלק למחיר סיטונאי, שהוא היה המחיר שגבה בית הדין מהסיטונאי ומוועדות השמיטה שטיפלו בפירות, ומחיר לצרכן, שהוא היה המחיר שנקבע על ידי בית הדין כמחיר מקסימלי שבו צריך הפרי להימכר לצרכן, לאחר הוספת שכרו של בעל התנות המטפל בפירות בית הדין.

חלק מהסיטונאים ובעלי החנויות חתמו על טופס מיוחד הממנה אותם כשליחי בית הדין, אך חלקם לא חתמו על טופס כזה והסתפקנו בהסכם ובמינוי בעל פה, וזאת לאחר ששמעתי מפי הגרי"ש אלישיב שליט"א שאין צורך הלכתי במינוי בעלי החנויות לשליחים וניתן לוותר על החתמה על טופס כזה, ועצם ההסכם וההוראה לשווק את הפירות בהתאם להנחיות בית הדין מספקת.

ועדות השמיטה אליהן סיפקנו את הפירות היו אחראיות לפקח על המחיר הסופי לצרכן בהתאם להסכמים עם בעלי החנויות שבאחריותן, ובתנאי שלא יחרגו מעבר לסכום שאושר על ידי בית הדין שליד תנובה כמחיר מקסימלי לצרכן, ואילו סיטונאים שאינם נמצאים תחת פיקוח ועדות שמיטה, רשתות שיווק ובסטות שקלטו את הפרי ישירות מאתנו, היו תחת פיקוחנו ואחריותנו.

לצורך זה הוקמה חולית פיקוח שתפקידה היה לוודא שהפרי נמסר לבעלי החנויות בהתאם למחיר שנקבע על ידי בית הדין ושהמחיר לצרכן אף הוא איננו חורג מעבר לנקבע על ידי בית הדין. חולית פיקוח זו עשתה עבודה יוצאת מהכלל, ולזכותה ניתן לזקוף הרבה מאוד מהצלחת השיווק. הפיקוח בחנויות הסיטונאיות היה יעיל, ולאחר שנבדק שהפירות הגיעו לבעלי חנויות שהסכימו לעמוד בתנאי בית הדין נבדקו גם החנויות על מנת לוודא שהפרי מסומן כקדוש בקדושת שביעית ומחירו לצרכן בהתאם למה שנקבע על ידי בית הדין. בזכות הפיקוח נמנע מסחר רגיל בפרי, הוא הגיע דווקא לידי יהודים וברוב המקרים לידי יהודים שהיו מעוניינים דווקא בפירות אוצר בית דין, הפרי לא הועבר מסוחר לסוחר ולא נמכר מעבר למחירים שנקבעו על ידי בית הדין.

במקרים בהם ניתן הדבר נמסר הפרי ליעד סופי ולא לבעלי חנויות (מוסדות, צבא ומלונות), ובמקרים שהפרי הגיע לחנויות הוא נמכר לצרכן הסופי במחירים נמוכים יותר מאשר פירות רגילים¹¹.

סיטונאים שביקשו לקלוט פירות אוצר בית דין נדרשו לעמוד בתנאים הבאים¹²:

א. שיווק פירות אוצר בית דין במחסן סיטונאי חייב להיות מלווה בהשגחה. המשגיח אחראי לכך שפירות אוצר בית דין ימסרו רק לידי קונים שאושרו על ידי בית הדין, וכשמדובר על חנויות המשגיח אחראי להודיע להם את המחיר המקסימלי לצרכן. באחריות המשגיח להעביר לידי פיקוח בית הדין את רשימת הקונים וכתובת חנויותיהם.

ב. הפרי מיועד בראש ובראשונה לחנויות בהן יש השגחה ויש ביקוש לפירות אוצר בית דין בגלל הקפדה על הלכות שמיטה. במקרים בהם הפרי מבוקש גם על ידי אחרים או שיש עודפי פרי - בית הדין מוכן יהיה לאשר, לאחר תיאום עמו, להעביר את הפרי לחנויות שיהיו מוכנות להתחייב שהפרי יופרד ויסומן כפירות בקדושת שביעית, ושהיו מוכנות לעמוד בתנאי בית הדין באשר למחיר הסופי לצרכן, ולעמוד בעניין זה תחת פיקוח בית הדין. לצורך זה צריך יהיה לנהל רישום החנויות הקונות וכתובותיהם ולציין את המחיר שאושר כמחיר לצרכן.

ג. סדר העדיפויות למכירת תוצרת אוצר בית דין הוא כדלהלן:

1. חנויות בהן יש השגחה ויש ביקוש לפירות אוצר בית דין בגלל הקפדה על הלכות שמיטה.

11. כל מי שמטיל ספק ומפקפק בתועלת שהיתה באוצר בית דין חזקה עליו שהיה משנה את דעתו ועמדתו לו היה מבקר ורואה, למשל, את החנות במרכז גאולה ליד כיכר השבת, חנות שחילקה תוצרת יהודית של פירות מאוצר בית דין למאות ואלפי צרכנים, שהאלטרנטיבה שלהם היתה לקנות פירות נכרים בחנויות בד"ץ העדה החרדית. חנות זו שעמדה תחת פיקוחו הישיר של הרב י. אפרתי שליט"א וקיבלה את ברכתו של הגר"ש אלישיב שליט"א מעידה כמו עוד חנויות רבות על שיתוף הפעולה ההדוק והיפה שהיה בין ציבור שומרי השמיטה שהפקירו את שדותיהם והעמידו אותם לטיפולו של בית הדין ובין הציבור החרדי שלא נמנע מליקח פירות אלו והעדיפם על פני פירות נכרים. גם מי שהיה משווה את מחירי הפירות בחנות זו למחירי השוק היה נוכח לדעת שמדובר באוצר בית דין העוסק בפירות הפקר ורחוק מלהיות פיקציה לצורך כיסוי הלכתי למסחר רגיל בפירות שביעית.

12. בעניין מסירת הפירות לסיטונאים ולבעלי חנויות והבסיס ההלכתי לכך יעוץ בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק יב. למרות האמור שם דרש בית הדין לפקח על הסיטונאים ובעלי החנויות וכפי שיתואר להלן.

2. מלונות, מסעדות ומוסדות אחרים הקונים את הפרי לצריכה עצמית שלהם ולא למכירה הלאה.
 3. בעלי בסטות או בעלי חנויות באזורים המוכרים בזול יותר.
 4. בעלי חנויות אחרים המוכנים לעמוד בתנאי בית הדין בקשר למחיר המכירה לצרכן.
- ד. 1. אין למסור פירות שביעית לחנות או בעל מלון שימכור או יאכיל את הפירות לאוכלוסייה לא יהודית (אין צורך לחשוש למיעוט).
2. אין להעביר את הפירות לסוחר המוכר לחנויות אחרות מבלי לקבל אישור מפורש מבית הדין.
- ה. אין למסור פירות שביעית לבעל חנות אם הוא איננו מוכן להתחייב למכור את הפירות במחיר שנקבע על ידי בית הדין, או אם איננו מוכן לפרסם את המחיר בחנותו ולמסור את שמו וכתובתו המדויקת כדי שיהיה אפשר לערוך בדיקה.
- ו. החנויות להם נמסר הפרי צריכות להתחייב שהפרי יסומן כפירות בקדושת שביעית, ולא יעורב עם פירות אחרים.
- ז. הסיטונאי חייב לערוך רישום של הפרי הנמכר בטבלה בו יציגו שם הקונה, כתובתו המדויקת והטלפון, הכמות שנמכרה והמחיר.
- ח. לכיסוי הוצאותיו (כולל השגחה) ינכה הסיטונאי עשרה אחוזים ממחיר המכירה לקונה, הכסף יועבר לבית הדין ובית הדין יזכה את החקלאים בהתאם להסכם שבינו ובינם.
- יתרונה הגדול של מתכונת זו היה בהוצאת השיווק מידי המגדלים ובקביעה אחידה של מחיר לפירות אוצר בית דין, מחיר הנמוך ממחירי השוק.
- לבית הדין היו שלושה משווקים שעבדו עבור בית הדין בשיתוף פעולה, והם קיבלו על עצמם לשווק את כל פירות בית הדין בהתאם להנחיות בית הדין ולסגור את כל התעודות עבור כל הפירות שהועברו על ידי בית הדין. סידור זה הגביר את תחושת העבודה במסגרת בית הדין, כאשר בניגוד לשאר שנים בהם המשווקים הללו מתחרים כל אחד ברעהו, הרי השנה כל אחד עבד עבור חברו ועבור משקים שכלל אין הוא מכיר אותם והכל נעשה בשיתוף פעולה מלא בשליחות בית הדין ועל פי הנחיותיו.
- בסך הכל, בוודאי שהיה עדיף לו הפירות כולם היו מגיעים אך ורק ולוועדות שמיטה ולידי צרכנים השומרים קדושת שביעית ומעוניינים בפירות כאלו, אך כאשר

מדברים על שמירת שמיטה בהיקף רחב הדבר בלתי אפשרי, ועל כן פעלנו במתכונת הזו על פי הנחיות בית הדין ובהתאמה גם לדעתו של הגר"ש אלישיב שליט"א עמו התייעצנו לעתים מזומנות לכל אורך הדרך.

בכל אופן, יש להעיר ולהדגיש שאם מטרתנו העיקרית הינה למסור פירות שביעית בפערי תיווך מינימליים ובכך למנוע מסחר בפירות, הרי שבסיכום השיווק ניתן לומר שבסך הכל הצליח בית הדין לשמור על פער תיווך סביר ביותר, והפירות שעברו דרך הסיטונאים ובעלי החנויות לא הגיעו לצרכנים במחירים גבוהים יותר מאלו שעברו בוועדות שמיטה, וסיטונאים שעמדו תחת פיקוח ועדות שמיטה לא השתכרו בהכרח פחות ממה שגבו הסיטונאים בשוק הרגיל.¹³

ו. חובת בית הדין לגבות מתחת למחירי השוק

כל מי שמבין את העיקרון והרעיון של אוצר בית דין מצפה ש"מחירי" הפירות¹⁴ שבאוצר בית הדין יהיו זולים הרבה יותר מאשר מחירי השוק הרגילים. זאת כיוון שאם הפירות "נמכרים" במחירי עלות ללא רווח, לכיסוי ההוצאות בלבד, התיגיון הפשוט הוא שנקבל פירות זולים באופן משמעותי משאר שנים. והנה באה המציאות

13. כאמור לעיל, היה שכר הסיטונאים שאושר על ידי בית הדין עשרה אחוזים. דווקא כאשר נמסר הפרי לוועדות שמיטה מהודרות טענו חלקן שפער זה איננו מכסה את הוצאות מחסניהם, ודרשו לגבות מעבר למה שאושר על ידינו, מתוך טענה שהדבר נחוץ והכרחי לכיסוי הוצאותיהם. לעומת זאת הסיטונאים שעבדו עם בית הדין קיבלו תמורת עבודתם עשרה אחוזים, ואף אם הדבר לא הספיק לכיסוי הוצאותיהם ברווח הם דאגו לגבות ולהשתכר יותר בפירות וירקות שאינם קדושים בקדושת שביעית.

גם כאשר השוינו את המחיר לצרכן של פירות שהגיעו לוועדות שמיטה מסודרות (בני-ברק, רחובות ועוד) למחיר לצרכן של הפירות שעברו דרך סיטונאים וחנויות שאינן תחת פיקוח לא מצאנו שהמחירים תחת פיקוח ועדות השמיטה היו נמוכים יותר. ולעתים, נאלצנו להעיר דווקא לוועדות שמיטה על חריגה מעבר למחיר המקסימלי לצרכן שאושר על ידי בית הדין. במדורו הכלכלי של עיתון הארץ (26/9/94) הובא סיפור אפרסקים מהגולן שנמכרו בתנויות ב-14/7/94 ב-13.70 שקלים חדשים (היתר מכירה) כאשר מזה קיבל המגדל 4.70 שקלים חדשים, ובכל השאר זכו המתווכים שבאמצע. ניתן לומר, שהעבודה שהושקעה על ידי בית הדין מנעה תופעות כאלו, והפערים בין מה שגבה בית הדין ובין מה ששילם הצרכן היו נמוכים בשיעור ניכר. הדבר דרש עמידה עיקשת ובלתי פוסקת על המשמר כדי למנוע שהפירות ימכרו במחירי השוק וכדי לדאוג לכך שהם יגיעו לצרכן במחיר נמוך ממה שהיו מגיעים אליו ללא מעורבותו של בית הדין.

14. מחיר במרכאות, כיוון שבית הדין איננו מוכר את הפירות, שהרי הפירות הם הפקר ובית הדין אוספם במטרה לחלקם לציבור, כאשר הכסף שהוא גובה בעת החלוקה נועד אך ורק לכיסוי הוצאותיו בטיפול בפירות אלו.

וטופחת על פנינו וגם פירות אוצר בית דין "נמכרים" במחירים גבוהים כמו שאר הפירות וכמו בשאר שנים. בשאלה זו עסקתי בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק יא סעיף 6 ושם הוסברו הסיבות לכך ובאלו מקרים אין בכך פגם מבחינה הלכתית.

כאמור לעיל, העיקרון שעל פיו פעל בית הדין של תנובה היה תמיד לגבות מתחת למחירי השוק. והנה בתחילת שיווק הפירות היו ועדות שמיטה שקלטו פירות מאוצר בית הדין של פא"י במחירים גבוהים יותר ממחירון אוצר בית הדין של תנובה ואף גבוהים יותר ממחירי השוק. ואז עלתה לדיון שאלת חובתו של בית הדין לקבוע מחירים נמוכים יותר ממחירי השוק. על פי תחשיביו של הרב אליאב מאיר שליט"א רבו של מושב גמזו, ועקב יכולים נמוכים מהצפוי, נדרשו תשלומים גבוהים יותר ממחירי השוק כדי לכסות את הוצאותיהם של החקלאים שלוחי בית הדין. והשאלה היתה האם מותר להפנות את הפירות לוועדת שמיטה המוכנה לשלם עבור הפירות את מחירי השוק ואף מעבר לכך או שעל בית הדין לחלק את הפירות במחיר נמוך יותר ממחירי השוק המקובלים.

עמדתו של הגר"נ קרליץ שליט"א, אליו הפנה הרב אליאב מאיר את השאלה, היתה שאם נערך תחשיב מדויק אין מניעה הלכתית שבית הדין יגבה ממי שמוכן לשלם את כל הנחוץ לכיסוי הוצאות החקלאים בהתאם לתחשיב זה, גם אם הדבר מחייב גבייה של סכום גבוה יותר מהמקובל בשוק לפירות מקבילים. כמו כן מותר לבית הדין, לדעתו, להפנות את הפירות במקרה כזה דווקא לאלו המוכנים לשלם מעבר למחירי השוק, ובית הדין אינו חייב ליתן את הפירות לכאלו המוכנים לשלם רק בהתאם למחירי השוק, אם אחרים מוכנים לשלם יותר והדבר נחוץ לכיסוי הוצאות החקלאים.

לעומת זאת, הגר"ש אלישיב שליט"א, המנחה באופן שוטף ופוסק באופן תדיר בהלכות אלו לאוצרות בית הדין הפונים אליו, עומד על כך שבכל תנאי המחיר לצרכן יהיה נמוך יותר מאשר מחיר השוק המקובל. נימוקו הוא, שאם לא כך אין בית הדין פועל מאומה לטובת הציבור, והציבור יטען לעומת בית הדין "לתיקוני שדרתיך ולא לעיוותי". ומה צורך יש לציבור בבית דין שמטפל בפירות הפקר לטובת הציבור, וההוצאות שהוא גובה מהציבור עבור טיפולו בפירות ההפקר גבוהים יותר מאשר מחירים של פירות שמורים שאינם הפקר בשוק הרגיל?

הגר"ש אלישיב דיבר בפירוש על מחיר לצרכן הנמוך ממחירי השוק, ומהנימוק שהוזכר. לעומת זאת, בית הדין שליד תנובה עמד על כך שלא רק המחיר לצרכן יהיה נמוך יותר אלא גם התמורה לחקלאי תהיה נמוכה יותר מאשר זו שהיתה מתקבלת

במסחר רגיל. זאת, כדי להדגיש שהפירות לא נסחרים כרגיל, ואין הם בבעלות בעלי הקרקעות, ולכן אין הם יכולים לקבל עליהם את מלוא התמורה כמו בשנה רגילה, ועל מנת להמחיש שהתמורה הינה עבור הוצאות בלבד.¹⁵

ונראה שיש להבהיר את הדברים. כידוע, מחיר שוק (הן המחיר לצרכן והן המחיר שמקבל החקלאי) איננו דבר חתוך וקבוע, ויש תגודות משמעותיות בין מחיר פרי בשוק הכרמל בתל אביב ובין מחירו של אותו פרי בחנות בצפון תל אביב, ובין מחיר פרי בשוק מחנה יהודה ובין מחירו בחנות ברחביה. ומבחינת החקלאי יש הבדל בין המחיר שהוא מצליח לגבות עבור הפירות הנמכרים בשוק בתל אביב ובין אלו הנמכרים בשוק בירושלים. גם באותו מקום יתכנו הבדלים משמעותיים כתוצאה מהבדל בטיב, בגודל, בטיב המיון והאריזה, בכשרות הפירות, בשם שקנה לעצמו היצרן או בית האריזה ועוד. לכן, כאשר נדרש שהצרכן ישלם פחות ממחיר השוק יש להתייחס למחיר שוק ספציפי ומוגדר. בפשטות, יש להשוות את גובה המחיר שגובה בית הדין לגובה תשלום שהיה נדרש לו היה פרי זה בדיוק נמכר באותו מקום במסגרת מסחר רגיל.

אך נראה יש לקחת בחשבון גורם נוסף והוא שבמקרה דנן, יש הוצאות השגחה גדולות הרבה יותר מהרגיל, ולכן אי אפשר להשוות מחיר שוק של פרי ללא כל השגחה ופיקוח לפרי בו הושקעה הרבה עבודת השגחה ופיקוח כמו שאי אפשר, להבדיל, להשוות מחיר בשר כשר למחיר בשר לא כשר. וממילא יש לבחון את תועלת בית הדין ונחיצותו לציבור בהשוואתו למחירי שוק של פירות עם השגחה ופיקוח.¹⁶

15. דבר זה נדרש לאחר שבית הדין הסכים לשלם בהתאם להוצאות שלא כמו בהסכם המקורי. אם ההסכם המקורי היה נותר בעינו, הרי שלא היתה מניעה מצד בית הדין לגבות בהתאם למחירי השוק - אם הדבר נחוץ לצורך התשלום שהובטח על ידי בית הדין. אך כיוון שבית הדין ניאות לשנות מההסכם הראשוני, וכיוון שהוצאות אינן דבר מוגדר ומוחלט, וכדי להבטיח שבכל אופן יהיה שינוי בין מסחר רגיל ובין גביית הוצאות, התנה בית הדין את נכונותו להגדיל את הסכום המובטח לשלוחיו בכך שהדבר לא ידרוש ממנו לגבות מחירים מקבילים למחירי השוק הגבוהים במיוחד מחמת תנאי היצע וביקוש יוצאי דופן.

16. לדוגמה, עגבניות של תוצרת ערבית, מחממות או מדרום הערבה נמכרו בשוק הרגיל במחיר 2.00 שקלים חדשים, ואילו בשוק שנמצא תחת פיקוח והשגחה מחיר אותן עגבניות בדיוק הגיע, לעתים (לא במחסן השמיטה בתנובה) ל-3.00 שקלים חדשים עקב הוצאות השגחה ופיקוח נוספות. ובהנחה שלא גוזלים את הציבור תוך כדי ניצול הקפדתו על קניית תוצרת כשרה, הרי שאנו רואים שעלות ההשגחה והפיקוח יכולה להגיע לשקל חדש אחד. אם אמנם זוהי המציאות הרי שאם בית הדין יחלק אפרסק ב-3.30 שקלים חדשים בשעה שמחיר השוק של אפרסק, שאיננו תחת פיקוח, הינו 3.00 שקלים חדשים, אי אפשר לומר שאין כל תועלת

ועוד יש להעיר, שאף אם מחיר השוק נמוך ממחיר הפירות בבית הדין, תתכן תועלת רבה בפעולת בית הדין - הן בגלל העובדה שלולא עבודת בית הדין לא היו לציבור המקפיד שלא להזדקק להיתר המכירה פירות כלל, או שהיו מעט פירות במחירים גבוהים בהרבה ממחירי השוק (בגלל כללי היצע וביקוש), ובזכות עבודת בית הדין מגיעים לציבור פירות, שלולא כך הוא לא היה זוכה להנות מהם.

ולכן, אף על פי שהעיקרון אותו מתווה הגר"ש אלישיב שליט"א חייב להיות יסוד ובסיס לבית הדין, דהיינו שבית הדין שפועל לטובת הציבור צריך אכן להועיל לציבור, הרי שיתכן וגם אם מחירי בית הדין יהיו כמחירי השוק הרי שלאמתו של דבר זה פחות ממה שהיה הציבור משלם לולא עבודת בית הדין ולולא מעורבותו, שהרי יחסית לפירות "כשרים" אליבא דהסוברים שאין לסמוך על היתר המכירה, מחירי בית הדין הינם נמוכים יותר ממחירי השוק של אותם פירות.

למעשה, הנחיה זו של קביעת מחירים הנמוכים ממחירי השוק - הן המחירים לצרכן, וקל וחומר, המחירים שגובה בית הדין עבור החקלאי - הינה הנחיה הקשה מאוד לביצוע, וכמעט שלא ניתנת לבדיקה להערכה ולמדידה מדויקת. באופן פשוט, הדבר התבצע על ידי קביעת מחירון אוצר בית דין שהיה נמוך ממחירון השוק הרגיל וכפי שהוסבר לעיל.

עם זאת, כלל לא ברור ופשוט שאכן הצלחנו במשימתנו. זאת, מכמה וכמה סיבות וכגון השינויים הגדולים שבמחירי השוק שהוזכרו לעיל, ולקמן בהערה 17), אך החשובה והעיקרית שבהן היתה כיוון שלפעילותו של אוצר בית הדין היתה השפעה משמעותית על מחירי השוק, בעיקר בזני פירות כאלו שבידי בית הדין היה אחוז ניכר ביותר מהפירות שהיו בארץ.

ואסביר את דברי. מחיר השוק נקבע בהתאם להיצע וביקוש. עודף פרי גורם מיידית לירידה חדה במחירי הפירות, כאשר מצד שני חוסר פרי גורם לעליה תלולה במחיריהם. העובדה שברשות אוצר בית הדין היתה כמות גדולה של פירות השפיעה ישירות על עליה במחירי השוק, כיוון שהרבה פחות פרי היה בשוק החופשי. אילו הפירות היו מצויים בשוק הרגיל היה המחיר יורד. ולכן, אם העיקרון הינו שפעולת בית הדין צריכה להיטיב עם הציבור הרי שיתכן וגם אם בית הדין יורד בחמישה

בעבודת בית הדין ואין כל היכר לכך שהפירות מופקרים, שהרי האלטרנטיבה ה"כשרה" מבחינת מי שאיננו סומך על היתר מכירה, היא לקנות פירות מושגחים מתוצרת נכרית שמחירים יכול להגיע ל-4.00 שקלים חדשים עם הוצאות השגחה ופיקוח, ונמצא שעבודת בית הדין חוסכת לו 70 אגורות.

אחוזים, ואף עשרה וחמישה עשר אחוזים ממחירי השוק, לאמיתו של דבר הוא לא הועיל לציבור, כיוון שלו לא היה בית הדין פועל והפירות היו נסחרים בשוק החופשי היו מחיריהם נמוכים יותר בעשרים וחמישה אחוזים, למשל. (כמובן, אין כל אפשרות למדוד את הדברים באופן מדויק).¹⁷

ז. גביית מחיר גבוה למניעת מסחר בפירות שביעית

כיוון שמחירי השוק בשנת השמיטה היו גבוהים כתוצאה מפגיעה חמורה ביבולי הפירות בארץ, וכיוון שבידי בית הדין היו כמויות גדולות של פירות, היה, לעתים, פער משמעותי בין הסכום שבית הדין נזקק לגבות לצורך כיסוי הוצאותיו ובין מחירי השוק. פער כזה מביא לסכנה שהפרי המשווק על ידי בית הדין במחירים נמוכים יעבור כמה ידיים שיעשו בו מסחר גמור קודם שהפרי יגיע לצרכן במחירו הגבוה, וכך במקום שהפרי יתחלק לצרכנים במחירים נמוכים יגרמו ההגבלות המוטלות על ידי בית הדין לכך שהפרי ישמש לסחורה, ובמקום שהציבור ייהנה מפרי מוזל ייהנו ממנו סוחרי שביעית.

17. אין לי ספק שעקב מה שהוזכר לעיל, הרי שלעתים מחירון אוצר בית הדין היה גבוה מעבר למה שהיו אותם פירות מקבלים במסחר רגיל. במקרים מסוימים גרם הדבר לכך שאמנם נתקבל עבור הפרי מחיר גבוה מהמחיר שהיה מתקבל במסחר רגיל, ובמקרים אחרים בהם לא הועבר מלוא הסכום הנדרש לבית הדין, נתקבל המחיר המקסימלי שהיה הפרי יכול לקבל גם במסחר רגיל.

ועוד בעניין בעיית קביעת מחיר נמוך ממחיר השוק. לפירות בית הדין היו אפיקי שיווק גם בשוק החרדי, אם אפיקי שיווק אלו לא היו צורך להפנות יותר פרי לשוק החופשי ושוב המחיר היה יורד בהתאם לכללי ההיצע והביקוש. אלא ששוב קשה להעריך ולמדוד את הדברים, במיוחד כאשר, מצד שני, פעילות בית הדין לא רק פתחה אפיקי שיווק נוספים, אלא גם חסמה אפיקי שיווק מסוימים, שלא עמדו בקריטריונים שנדרשו לעבודה עם פירות בקדושת שביעית. ועוד. כאמור לעיל, מחיר שוק איננו דבר חתוך וקבוע ויש תגודות משמעותיות בין מחיר פרי בשוק הכרמל בתל אביב ובין מחירו של אותו פרי בחנות בצפון תל אביב, ובין מחיר פרי בשוק מחנה יהודה ובין מחירו בחנות ברחביה. כמו כן, יתכן גם הבדל בטיב ואף על פי שמדובר בפירות זהים לכאורה, יש הבדלים משמעותיים במחירי השוק בין פרי גדול לפרי קטן, או בין פרי מדונג לפרי שאיננו מדונג, או בין פרי נקי לפרי שאיננו נקי לחלוטין, ואפילו בין פרי המגיע מבית אריזה ידוע ובעל שם לזה המגיע מבית אריזה קטן ופחות מוכר. ולכן כאשר מדברים על פחות ממחיר השוק יש להתייחס למחיר שוק ספציפי ומוגדר. בפשטות, יש להשוות את גובה המחיר שגובה בית הדין למה שהיה נמכר פרי זה בדיוק במסגרת מסחר רגיל והשוואתו לפרי אחר במקום אחר איננה נותנת תמונה מדויקת. ומכיוון שקשה מאוד להעריך לאן היה פרי מגיע במסחר רגיל ומה היה מחירו במקום במקרה שהיה מופנה לשם, וברור שאי אפשר להפנות את כל הפרי אך ורק למקומות בהם הוא נמכר במחיר הגבוה - קשה מאוד להעריך מה היה המחיר שהיה מתקבל עבור הפרי במסגרת מסחר רגיל.

הבעיה מתעוררת לקראת סוף עונת השיווק, כאשר לבית הדין ברור שהוא עומד לכסות את הוצאותיו. בתחילת עונת השיווק אין בעיה, כיוון שבית הדין רשאי לגבות מעבר לנחוץ לו על פי חשבונו והערכתו, כדי להבטיח את עצמו מפני ירידת מחירים בלתי צפויה, העלולה למנוע ממנו בהמשך לחלק את הפרי במחיר הנחוץ לצורך כיסוי הוצאותיו, או מפני פגיעה בלתי צפויה ביכול - פגיעה העלולה לגרום לשיבוש חמור בהערכתיו ובחשבונותיו¹⁸. אך לקראת סיום השיווק, כאשר התמונה מתבהרת, יש לשאול האם בית הדין רשאי לגבות מחירים גבוהים מעבר לנחוץ לו לכיסוי הוצאותיו, בכל מקרה שבו הוא מעריך שגביית מחיר נמוך עלולה להביא למסחר בפירות. זאת מתוך הנחה שגביית מחיר גבוה על ידי בית דין, וכאשר הכסף מגיע לקופת בית הדין ולא לבעל הפירות או לעוסק בשיווקם, איננה נחשבת למסחר האסור בפירות שביעית.

לכאורה, אם קיים חשש כזה הרי שמראש יש להימנע מלמסור את הפירות לסוחר שביעית כאלו. אלא שגזירה זו איננה בת ביצוע, כיוון שהמקומות הנמצאים

18. גביית סכומים גבוהים מעבר לנחוץ בתחילת העונה כאשר מחירי השוק גבוהים במגמה להבטיח את כיסוי ההוצאות כאשר יש חשש של ירידת מחירים או פגיעה ביכול - מותרת. ועל כך עיון בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק יא סעיף 7 ופרק יב סעיף 1. למרות האמור שמחירי הגודגון בתחילת העונה היו גבוהים הרבה מעבר להתחייבות בית הדין לשלוחיו לא היה מוכן בית הדין לקבוע לגודגון מחיר גבוה יותר מאשר מאה וחמישים אחוזים מהמחיר המובטח. ואף על פי שההערכה היתה שבסוף העונה המחיר ירד מתחת לנחוץ לבית הדין כדי לכסות את הוצאותיו, היה בית הדין מוכן להעלות את המחיר בתחילת העונה רק באופן סביר ובהתאם למצוי בשאר הפירות (עד מקסימום של חמישים אחוזים מעל המחיר הממוצע המובטח). זאת, כיוון שלבית הדין לא היה נראה שהדבר נחוץ לצורך הכסת התשלום לשלוחיו החקלאים, והדבר נראה כמסחר בפירות שביעית, גם אם לבסוף לא יינתן לחקלאי אלא מה שהובטח לו. בית הדין לא הסכים לגבות מחיר גבוה מעבר לכך, בהתאם למחירי השוק, ולהכניס את העודף לקופתו, כיוון שאף על פי שאולי אין בכך מסחר ושליח בית הדין מקבל את המובטח לו ולא מעבר לכך, הרי שהדברים נראים כפיקציה ואין היכרא כי מדובר באוצר בית דין לפירות הפקר. בית הדין גרס שיש גם חשיבות שיהיה ניכר ומורגש שמדובר בפירות מאוצר בית דין.

עניין זה הועלה על ידי גם בפני הגרי"ש אלישיב שליט"א, ואף הוא היה סבור כדעת בית הדין שליד תנובה, שאין להסכים שבית הדין יחלק את הגודגונים במחירים הגבוהים מעל ומעבר למחירים הנדרשים כדי לשלם לשלוחי בית הדין בהתאם להסכם עמם, ויש לחלק את הגודגונים במחירים שעל פי תחשיב בית הדין יספיקו כדי לעמוד בהתחייבויותיו לגבי זן זה של הגודגון. אמנם ניתן, גם לדעתו, להעלות את המחיר בתחילה אם יש חשש שבעתיד המחירים בשוק לא יאפשרו לגבות את המחיר שנקב על ידי בית הדין, אך יש לעשות רק את הדרוש לכיסוי הוצאות בית הדין לגבי הגודגון ואין להשוות זאת למחירי השוק, גם אם בסוף ישלמו רק את מה שסוכם. וכמו כן אין לגבות לדעתו יותר על מנת לכסות זנים אחרים.

תחת פיקוח נאות שלהם ניתן למסור פירות שביעית ללא חשש הינם מוגבלים מאוד ואינם מסוגלים לקלוט אלא אחוז מצומצם ביותר מהכמות הנמצאת בידי בית הדין. נוסף לכך, המציאות היא כזו שהסוחרים המקוריים שלהם נמסר הפרי נמצאים תחת פיקוח בית הדין והם אכן אינם יכולים לסחור בפרי, אלא לגבות בעבור הפירות המחולקים על ידם את המחיר שקבע בית הדין ותו לא. אך מהם הפירות מגיעים לרבים אחרים שעליהם הפיקוח הינו מוגבל ומצומצם הרבה יותר, והם עלולים לסחור בפירות.

הכללים שהגחו את בית הדין בשאלות אלו שנידונו כל אחת לגופה היו:

1. בית הדין איננו רשאי לסחור בפירות ולגבות עבורם מעבר לנחוץ לו לצורך גביית הוצאותיו והתחייבויותיו.
 2. מצד שני, אין כל הידור לגבות על הפירות מחיר נמוך אם הצרכן יקבלם במחיר גבוה לאחר שנעשה בהם מסחר.
 3. במקומות בהם ניתן להבטיח שהצרכן יקבל את הפרי לאכילה במחיר נמוך על בית הדין לקחת רק את המחיר הנדרש לצורך כיסוי הוצאותיו.
 4. במקומות בהם יש חשש סביר שאם הפרי יימסר במחיר נמוך יעשה בו מסחר יש למוסרו במחיר קרוב למחיר השוק הרגיל כדי למנוע מסחר כזה.
- בעוסקנו בסוגיה זו הועלה רעיון, שבית הדין יגבה מסיטונאים ומרשתות שיווק שאינם נמצאים תחת פיקוח ועדות שמיטה מסודרות מחיר שוק רגיל, ועל חשבון זה יוזיל את המחיר באופן ניכר ומשמעותי יותר על פירות הנמסרים לוועדות שמיטה הנמצאות תחת פיקוח יעיל.

לבסוף נמנענו מכך, כיוון שדעתו של הגר"ש אלישיב היתה שאסור לבית הדין ללכת בדרך כזו ועליו להשקיע בפיקוח כדי שכל הפירות יגיעו במחיר מוזל ובאופן שווה, פחות או יותר, לצרכנים - בין אם הם תושבי השכונות החרדיות המקפידים לשמור על קדושת שביעית ובין אם הם יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות המקבלים את פירות אוצר בית הדין בחנויות וברשתות השיווק הרגילות. דעתו של הגר"ש אלישיב היתה שבעניין זה מוטל על בית הדין לעשות ככל יכולתו על מנת לפקח שהפירות יגיעו לצרכן הסופי במחיר שנקבע, וגם אם הוא נכשל בכך בסופו של דבר, הוא את שלו עשה ואין זו סיבה לשנות ממדיניותו זו.

ח. אחריות בית הדין כלפי מחירי פירות היתר מכירה

מכיוון שמדיניותו של בית הדין היתה לחלק את הפירות במחירים נמוכים ממחירי השוק, נוצר מתח מתמיד בין משווקי בית הדין ובין משווקי פירות שבהיתר מכירה, כאשר האחרונים טוענים שמסירת הפירות על ידי בית הדין במחירי אוצר בית הדין פוגעת בהם, כיוון שהיא גורמת לירידת מחירי השוק ולפגיעה באפשרותם לגבות מחירים גבוהים ולנצל את החוסר הגדול בשוק ואת המחירים הגבוהים כתוצאה מהיצע נמוך וביקוש גבוה.

בית הדין דן בעניין והחלטתו היתה שזו בהחלט מגמה חיובית וקידוש השם אם כתוצאה מהשמיטה ירד המדד... וזאת, אף על פי שהחקלאים האחרים ירוויחו פחות ממה שהיו יכולים לולא השמיטה, שהרי סוף סוף את הוצאותיהם הם מקבלים ברווח, ובית הדין אינו צריך ואינו יכול להתחשב בכך שאולי יקשה עליהם כתוצאה מפעילות בית הדין להשיג מחירים גבוהים מדי. בדומה לכך לא נמנע בית הדין גם בעבר לגרום לכך שוועדות שמיטה יוזילו את מחיריהם כתוצאה מאספקת תוצרת שמיטה במחירים שווים לכל נפש.¹⁹

ט. עודפי הגבייה

מאחר שמכל האמור לעיל עולה כי בית הדין גובה ביחס מסוים למחירי השוק כדי להבטיח שיהיה לו לכסות את כל הוצאותיו, ומכיוון שפער גדול מידי בין מחירי השוק ובין מחירי אוצר בית הדין עלול להביא לידי מסחר בפירות שביעית ובכך יצא שכרנו בהפסדנו, והיות שמחירי הפירות בשוק היו גבוהים מאוד השנה - יש סבירות שבידי בית הדין יצטברו עודפי גבייה. לגבי עודפי גבייה אלו היו בתחילת הדרך דיונים בין בית הדין ובין אוצרות בית הדין המקומיים ושלוחי בית הדין מה יהיה ייעודם של כספים אלו ומי יחליט על אופן חלוקתם.

19. ואכן מספר חודשים מאוחר יותר התברר עד כמה צדק בית הדין, כאשר התברר עד כמה פגיעה עליית מחיר הפירות והירקות במשק כתוצאה מעליית המדד בשיעור ניכר, דבר שהביא להחלטה יוצאת דופן לייבא תפוחי עץ לארץ ובכך להוזיל את מחירי הפירות. במאמר בהארץ שהוזכר לעיל (בהערה 13) דובר על כך שיש צורך במערכת פיקוח שתמנע השתוללות מחירי הפירות ותקבע מחירים מקסימיים. ועד שבשוק הכללי חושבים כיצד ואיך ניתן לעשות זאת, פעלה מערכת בית הדין על פי השיטה והעקרונות הללו.

טענה נוספת שנשמעה בעת שיווק הגודגן היתה שמסירתם במחירים נמוכים ממחירי פירות מקבילים תפגע ביוקרתם וכשם של הפירות הללו ותגרום לנזק בעתיד. בית הדין דחה גם טענה זו בטענה שהפירות צריכים להיות משווקים כפירות אוצר בית דין ולא מוזהים כפירות גוש עציון, למשל, וככאלו הם יכולים וצריכים להיות זולים יותר.

ברור ופשוט שבית הדין אינו רשאי מלכתחילה לפעול באופן כזה שיוותרו בידי עודפי גבייה. בית הדין רשאי לגבות את הוצאותיו מהציבור, וגביית כסף שלא מתוך מטרה לכסות את הוצאותיו פסולה, גם אם היא נעשית על ידי בית הדין. משמעות הדבר היא שאם יתברר לבית הדין שהוא גמר לכסות את הוצאותיו עליו לחלק את יתרת הפרי לציבור ללא כל תמורה.

מצד שני, אם עדיין נותרו לבית הדין חובות בגלל פירות אחרים בהם הוא טיפל רשאי בית הדין להמשיך לגבות את הוצאותיו מן אחד של פירות על מנת לכסות הוצאות שמקורם בון אחר²⁰. דהיינו, עודף גבייה בון אחד ישמש לכיסוי הוצאות בית הדין, גם אם הם נובעים מטיפולו בזנים אחרים. עם זאת, כל עוד לא שילם בית הדין את מלוא חובותיו למגדל אחד העובד בשליחותו של בית הדין לא יועבר כסף שנתקבל בעת חלוקת הפירות של אותו מגדל למגדל אחר, גם אם חובותיו של בית הדין למגדל האחר גדולים הרבה מעבר לחובותיו למגדל הראשון.²¹

אם למרות האמור, בגלל אי ודאות של מצב ההתחשבות או כדי למנוע ספרות בשוק, יהיו עדיין עודפי גבייה בידי בית הדין הם יחולקו לצורכי ציבור בין המשקים השותפים לאוצר בית הדין.

ראשית, יהיה כמובן צורך להחליט²² מהם צורכי הציבור שעבורם ניתן יהיה להשתמש בעודפי הגבייה שהצטברו בידי בית הדין.

לאחר מכן, בהנחה שצורכי עמך ישראל מרובים ובכל משק יהיו צורכי ציבור שניתן יהיה ליעד את הכסף עבורם, יהיה צורך להחליט צורכי ציבור של מי מהשותפים באוצר בית הדין עדיפים: האם יש לחלק באופן שווה בין כל המשקים השותפים לבית הדין או יחסית לכמויות המשוקות על ידי כל אחד; האם יש

20. נושא זה מתקשר לשאלה אחרת והיא האם איסור מסחר בפירות שביעית חל גם על בית הדין, או שגביית כסף על ידי בית דין איננה מוגדרת כלל כמסחר האסור בפירות שביעית. הגרי"ש אלישיב החמיר בעניין זה, ולדעתו, לבית הדין אסור לגבות מחיר גבוה בפרי מסוים, מעבר להוצאות הדרושות לו לכיסוי הוצאותיו בטיפול בפרי המתולק, כדי לכסות על הוצאותיו בפרי אחר שבו אין הוא יכול לגבות את הוצאותיו עקב מחירי שוק נמוכים או בגלל יכול נמוך. לעומת זאת, דעתו של הגרא"ד אוירבך שליט"א, חבר בית הדין, היתה שאם הכסף נכנס לקופת בית הדין אין בכך מסחר אסור. גם מתוך דעתו של הגר"נ קרליץ, שהתיר לבית הדין למסור את הפירות לכל המרבה במחירם כדי לכסות את הוצאותיו, נראה שאיסור מסחר איננו אמור לגבי בית דין (ראה לעיל פרק ו).

21. הוראת הגרי"ש אלישיב שליט"א והחלטת בית הדין שליד תנובה וההסכמים שנחתמו בעקבות החלטה זו.

22. בזמן כתיבת המאמר עדיין לא ברור אם יהיו בידי בית הדין עודפי גבייה.

לחלק את העודף לצרכי ציבור של המשקים שתרמו לעודפי הגבייה או לכל המשקים שהיו שותפים באוצר בית הדין; האם משק שתרם לעודפי הגבייה יותר כתוצאה מהשקעת עבודה רבה יותר במיון ובקטיף בהתאם להנחיות בית הדין זכאי ליותר מאשר חברו שלא הקפיד כמוהו בעבודת המיון והקטיף²³; האם עודפי הגבייה של משקים שהיו במסגרת אוצר בית דין עצמאי צריכים להיות מחולקים על ידי בית הדין המשווק או צריכים לעבור בשלמותם לידי בית הדין המקורי שטיפל במשקים אלו לפני השיווק.

לקראת סיום שיווק הפירות ערך בית הדין מאזן מתוך מגמה לברר ולבחון האם יש הצדקה להמשיך ולגבות מחירים קרובים למחירי השוק, כאשר כוונתו היתה שבמידה ויתברר שאין הצדקה לכך, כיוון שבית הדין יכסה את הוצאותיו ויוכל לשלם את מלוא התחייבויותיו לחקלאים גם אם יגבה מהציבור פחות, יורה בית הדין שבכל מקום בו ניתן לפקח על המחירים באופן שבשום אופן לא יעשה מסחר בפירות, יימסרו הפירות במחיר נמוך ביותר ובלא כל יחס למחירי השוק.

י. מיון הפירות וחלוקתם במשקל

אחת התלונות כנגד הנחיות בית הדין היתה בעקבות דרישתנו שהפירות הקדושים בקדושת שביעית ישקלו ושהמחיר ייקבע בהתאם למשקל.

מבחינת ההלכה לבית הדין מותר לשקול כיוון שהוא איננו מוכר את הפירות אלא גובה הוצאות, והשקילה נועדה לקבוע את גובה ההשתתפות בהוצאות, וראה על כך בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק יב סעיף 1 ובהערה 4 שם. ואף על פי כן אם ניתן למסור את הפירות באומדנא ולא במשקל נראה דעדיף טפי. אלא שבבדיקה שערכנו התברר שמה שנראה במבט ראשון כהידור רחוק מלהיות הידור, וזאת, כיון שמכירה כזו מהווה פתח למסחר גמור בפירות.

23. מוסכם וברור שלא תהיה למשק עדיפות על פני משק אחר אם הוא תרם יותר לעודפי הגבייה כתוצאה משיווק למקומות בהם התמורה היתה גבוהה יותר ממקומות אחרים, או שמשק מסוים יפסיד מכיוון שעבד על פי הנחיות בית הדין הן בנוגע לטיפולים והן בנוגע לשיווק. השאלה היא האם יש למשק פלוני זכות גדולה יותר על עודפי הגבייה במקרה והריצותו היתירה בעבודה והקפדתו לעבוד בהתאם להנחיות בית הדין מבלי לסמוך על כך ששכרו מובטח כשכיר, או שאם יש מקום לפצותו על כך הרי הדבר צריך לבוא לידי ביטוי בגובה שכרו המשולם על ידי בית הדין. אך כל מה שמעבר לכך - שנכנס תחת הכותרת של עודפי גבייה - בכך אין לאף אחד יתרון על חברו, כיוון שהעודפים הינם בקופת בית הדין והמשקים אינם שותפים בקופה זו.

במקרה הטוב התברר, שצרכנים מילאו והשלימו סלסלות מסלסלות אחרות כדי לקבל יותר פרי באותו מחיר, ובכך פגעו או בלקוח האחר ששילם על כמות קטנה מחיר גבוה, או בבעל החנות שנשאר לבסוף עם פחות סלסלות ממה שהיה לו בתחילה.

במקרים אחרים נתגלה, שהמחיר שנקבע לסלסלת פירות היה ברוב המקרים גבוה מהמחיר שהיה צריך לשלם עליה לו היתה נשקלת, כלומר, בעל החנות גבה מהצרכנים בשיטה זו עמלה גבוהה יותר ממה שסוכם בינו ובין בית הדין.

ובמקרה החמור ביותר התברר, שבעל החנות עצמו חילק את הכמות שקיבל ליותר סלסלות וכך הגדיל את הכנסותיו שלא ביושר, ובדרך של הונאה ומסחר גמור בפירות.

אשר על כן ראינו לנכון לעמוד על כך שהפירות ימסרו לצרכנים על פי משקלם, ודווקא דרישה זו היה בה הידור יתר מבחינת מניעת המסחר בפירות ודאגת בית הדין לצרכנים שיקבלו את הפירות תמורת העמלה שנקבעה על ידי בית הדין ולא ישלמו מעבר לכך.

יתרון נוסף היה שבדרך זו יכולנו לפקח על מחירי הפירות לצרכן ולדאוג לכך שלא יופקעו מחירים מעבר למה שאושר על ידי בית הדין. במכירה שלא על פי משקל לא היתה לבית הדין כל אפשרות לפקח שאכן הצרכן מקבל את הפירות עבור העמלה שקבע בית הדין.

בעניין מיון הפירות דרש בית הדין שלא למיין כבשאר השנים אלא למיין במיון גס יותר, ולהסתפק בשלושה גדלים במקום ששה עד שבעה גדלים המקובלים. זאת, כדי להדגיש את העובדה שלא מדובר במסחר רגיל.

אלא ששוב נוכחנו לדעת שהנחיה זו איננה מטיבה עם הציבור, וזאת כיוון שבית הדין דרש שמחירי הפירות באוצר בית דין יהיו נמוכים ממחירי השוק, וכיוון שמחירי השוק נקבעים בהתאם לגדלים המקובלים בשוק היה צורך לקבוע מחיר ממוצע בין שני גדלים כבסיס אליו מתייחסים.

עד מהרה גילינו שפירות בגודל 5.5 למשל, שמחיר השוק שלהם היה 3.00 שקלים חדשים נמסרים על ידי בית הדין תמורת 3.40 שקלים חדשים, ובמקום להיות זולים יותר ממחירי השוק דווקא פירות בית הדין יקרים יותר. כיצד קרה הדבר? בית הדין קבע מחיר של 3.40 שקלים חדשים לפירות בגודל 5.5 עד 6, כיוון שמחיר השוק של פירות בגודל 6 היה 4.20, כך שעל פי חישובנו מחיר של 3.40 שקלים חדשים היה ב-20 אגורות נמוך יותר ממחיר השוק (על פי ממוצע של מחירי השוק

לגדלים 5.5-6). אלא שבפועל היו סלסלות רבות שהכילו פרי שגודלו 5.5 בלבד, ועל פי הנחיות בית הדין הם נמכרו במחיר של 3.40 שקלים חדשים. היכן היו הפירות בגודל 6? לעתים, היו מעט פירות כאלו, ואותם פירות מועטים שאף לא הגיעו לכל הסלסלות "הכשירו" את רוב הפירות הקטנים לגביית מחיר גבוה. ולעתים "הושחלו" פירות אלו לפירות מהסוג הגדול (6.5 עד 7), מתוך רצון "לעזור" לבית הדין לגבות עבורם מחיר גבוה יותר.

בעניין זה יש להעיר, שהיו בתי דין שהדרו למכור את פירותיהם ללא כל מיון, והציבור אף התרשם מהמחירים הנמוכים שגבו עבור פירות אלו. אלא שבדיקת הדברים העלתה, שלעתים, מתוך "הידור" של אי-מיון הפירות נמסרו לציבור בתוך סלסלות הפירות גם פירות קטנטנים שאין להם כל מחיר שוק, כיוון שהם אסורים בשיווק ויש להשמידם. כך שאם תמורת קילוגרם תפוחים גבו רק 2 שקלים חדשים, אך בסלסלת התפוחים היה חצי קילוגרם של תפוחים קטנטנים שאין להם כל מחיר, כיוון שהם אסורים בשיווק, פירושו של דבר, שהמחיר האמיתי שנגבה עבור הפירות היה 4 שקלים חדשים לקילוגרם.

מתוך כך הבנו שדווקא אם ברצוננו לשמור על העיקרון שהציבור יקבל פירות במחירים נמוכים יותר ממחירי השוק עלינו להקפיד שהפירות ימוינו על פי תנאי השוק, ואז ניתן להעריך את המחיר שהיה ניתן לגבות עבורם בשוק ולחייב את הצרכנים במחיר נמוך יותר.

יא. אוצר בית דין במשקי הקיבוץ הדתי

אחת מהנקודות המייחדות את שמיטת תשנ"ד היתה הצטרפותם של עשרה²⁴ קיבוצים מהקיבוץ הדתי למסגרת אוצר בית דין (לאחר שהשמיטה הקודמת היוותה פריצת דרך בהליכתם של שניים מקיבוצי גוש עציון - כפר עציון ומגדל עוז - למסגרת מוצלחת של אוצר בית דין). עד אז חתמו בקיבוץ הדתי כולו על היתר המכירה לגבי כל האדמות ועבדו וסחרו בפירות כמעט כרגיל על סמך הפקעת המצווה על ידי המכירה. חלק מהקיבוצים ייעדו חלקות מטע לעניין וחלקם ייעדו חלק מחלקות הגזר.²⁵

24. עשרה נותרו לאחר שאחד מהקיבוצים פרש באמצע השנה וחתם על היתר מכירה לפני שלב חנטת הפירות, כאשר נתברר לו שעל פי הערכתו מחירי השוק הצפויים יהיו גבוהים, ושהפער בין מה שיוכל לקבל במסחר רגיל ובין מה שיקבל מבית הדין הינו גדול מכפי יכולתו. וראה להלן הערה 28.

25. הקיבוצים היחידים שהלכו במסגרת אוצר בית דין לגבי ענף המטע כולו (ואף הם סמכו על היתר המכירה בגידולי השדה) היו קיבוצי גוש עציון - כפר עציון, ראש צורים ומגדל עוז.

כאשר הגיעה עונת שיווק הגזר נתקלנו בקשיים כאשר ועדות השמיטה נמנעו מליקח גזר מאוצר בית דין שליד תגובה, כיוון שלדעתם לא מדובר בגזר של שומרי שמיטה אלא של "חשודים" הסומכים על היתר המכירה ושגדלו בחלקות מסוימות גזר שנורע לפני השמיטה מתוך שיקולים מסחריים ומתוך מגמה לשווק את הגזר שלהם גם בשנת השמיטה למגזר החרדי.²⁶

בעקבות מדיניות זו הבעתי את חששי, שגישה ועמדה זו המתקשה לקבל התקדמות הדרגתית, תגרום לכך ששמירת השמיטה בארץ ישראל תצטרף צעד צעד גדול וכואב אחורנית, ובשמיטה הבאה יקשה עלינו לשכנע חקלאים נוספים שלא למכור את אדמותיהם. ערעורי זה הביא את העומדים בראש תחנות החלוקה, שהוקמו בירושלים לצורך חלוקת פירות שביעית, לקיים דיון משותף בפני הגרי"ש אלישיב שליט"א על מנת לשקול שנית את מדיניותם.

בדיון זה הועלתה השאלה האם אין כל פגם להיזקק לפירות מאוצר בית דין של משקים הסומכים על היתר המכירה בחלק מהענפים ומקיימים את מצוות השמיטה כמאמרה בחלקים אחרים באמצעות אוצר בית דין. דיון זה התמקד בשאלת המפתח - האם אין אוצר בית דין כזה פגום מחמת העובדה שהכניסה אליו לא נובעת מתוך מסירות נפש ורצון לשמור שמיטה כהלכתה למרות הקושי שבדבר, אלא מתוך שיקולים כלכליים של "מזה ומזה אל תנח ירך".

תיארתי בפני הגרי"ש אלישיב שליט"א את ההתלבטות הגדולה של המשקים האם להצטרף לבית הדין, ואת נכונותם לוותר על רווחים משמעותיים אותם ניתן היה לגרוף במסחר רגיל בשביעית - מסחר, שלדעת הרבנים המקובלים על משקים אלו אין בו איסור אם חותמים על היתר המכירה. בתוך התלבטויותיהם החליטו המשקים הללו לבחור בדרך אוצר בית הדין מתוך רצון לזכות בקיום מצוות שבת הארץ בהידור. בעקבות עדות זו פסק הגרי"ש אלישיב שליט"א, שאכן אין כל פגם הלכתי מלחלק פירות מהמטעים שהופקרו כדין ושטופלו כדין ומשווקים כדין, כיוון שברור

26. לשתיים נשמעו טענות של נתק בין החקלאים שומרי השמיטה ובין הצרכנים מהציבור החרדי שלא הסכימו לקלוט את תוצרתם. יש להדגיש שכאשר היה מדובר במסירות נפש של שמירת שמיטה מליאה לא היתה הסתייגות מקליטת התוצרת. הבעיה היתה במקרים בהם שמירת השמיטה התמקדה רק במקומות בהם ניתן לשמור שמיטה מבלי להינזק באופן משמעותי, כאשר במקומות הבעייתיים ממשיכים לאחוז בהיתר המכירה. במקרים אלו היה פקפוק לגבי המצווה והחיוב שיש במאמץ לקלוט ולצרוך דווקא פירות אלו כפירות מהודדים. לעומת זאת, בכל מקרה של שמירת שמיטה מלאה היתה נכונות מליאה בקרב חלק נכבד ביותר של החוגים החרדיים לקלוט את התוצרת ולהעדיפה על פני תוצרת נכרית.

היה שמדובר באנשים שאכן החליטו מתוך הידור וחיבוב מצווה לשמור על מצוות השמיטה בקטע מסוים למרות המחיר²⁷, ולמרות שהיתה בפניהם דרך הלכתית אלטרנטיבית לגיטימית מבחינתם.

יש לציין, שבין המשקים שהצטרפו לאוצר בית הדין לאחר התלבטויות גדולות היו גם כאלו שמצבם הכלכלי הינו קריטי, ובעיות הביטחון היום יומיות, קשיי התחבורה, וחוסר כוח עבודה זמין עקב מיקומם בדרום הר חברון, בארץ בנימין ובגוש עציון מכבידים ומעיקים עליהם מאוד, ואף על פי כן ולמרות הכל לא אמרו משקים אלו גואש, ובמסירות הראויה להערכה בחרו להדר במצוות שבת הארץ.

כאן המקום לציין, שחקלאים לא מעטים התלבטו תקופה ארוכה מאוד אם להצטרף לבית הדין ועשו חשבונות רבים עד כמה הם עלולים להפסיד מכך. בסופו של דבר, היו מעטים שפרשו ברגע האחרון מאוצר בית הדין וחתמו על היתר המכירה לאחר שנתברר להם שהם עלולים למנוע מעצמם רווחים משמעותיים בהמשך הקשר עם בית הדין²⁸. עובדה זו מדגישה עוד יותר את מסירותם של אלו שנשארו במסגרת אוצר בית הדין למרות הפיתוי לעזוב ולסחור בפירות כרגיל, וכן את העובדה שהיה מדובר באוצר בית דין אמיתי ולא בפיקציה הנותנת גיבוי למסחר רגיל כבשאר שנים (שהרי אם לא כן, והמסחר מתנהל כרגיל מדוע שיתלבטו ויהיו מעוניינים לנתק את הקשר עם בית הדין?). ואם כך, לבטח, הידור וחיבוב מצווה הוא לאכול מפירות מטעיהם אלו.²⁹

27. ההצטרפות לאוצר בית הדין בגור היתה מותנית בכך שהשדות בהם גדל הגור עבור אוצר בית הדין לא ימכרו לנוכרי, גם לא לאחר קטיף הגור, וממילא יישארו מוכרות עד סוף השנה, ולא ייורע בהם גידול קיץ על סמך היתר המכירה.

28. האפשרות לפרישה באמצע השנה מעידה על פגם במערכת אוצר בית הדין. אם היה נותם הסכם ברור ומחייב מראש ולא היו מסתפקים בדברים שבעל פה, שלא תמיד מחייבים ולא תמיד ברורים במידה מספקת, קשה היה להעלות על הדעת שלאחר שנתם הסכם כזה מישהו היה פורש באמצע. העובדה שהדבר נעשה מוכיחה שההפקר לא היה מושלם ואמיתי והעברת השדות לבית הדין לא היתה בלב שלם ולא היתה בה גמירות דעת. כדי למנוע תופעות כאלו יש לתתם על הסכמים ברורים מראש - דבר שימנע בהמשך משא ומתן בהתאם למצב השוק ויפגום בכל רעיון אוצר בית הדין. וראה להלן הערה 31.

29. בקיבוץ הדתי נשמעו טענות כנגד הציבור החרדי שלא נזקק לגור השמיטה של הקיבוץ הדתי וחלק גדול מהגור היה צריך להגיע בעקבות זאת למגור שאיננו מודע לערך השמיטה ולהלכותיה. יחד עם זאת, יש לציין בצער, שהמשקים השותפים לגידול הגור בקדושת שביעית אף הם עצמם לא קלטו גור זה במטבחם עקב בעיות של שמירת קדושת שביעית. ואם כך, מה לנו כי גלין על אחרים.

ואמנם ראוי מאוד שבבואנו לשפוט אחרים לא נמהר לחרוץ משפט על סמך דעות קדומות, ומן הראוי שנקשט עצמנו תחילה. קשה להוכיח ולבוא בטענות לזולתנו בשעה שאנו בקיבוצים

יב. חלוקת ענבים במחיר הגבוה ממחירי השוק

בניגוד לשאר הפירות בהם ניתן להגיע לפירות יפים ואיכותיים גם אם מקפידים על הלכות המלאכות המותרות והאסורות, הרי שבענבים אין כמעט אפשרות לקבל פרי איכותי אם נמנעים ממלאכות אסורות בשביעית.

אחד ממשקי הקיבוץ הדתי - קיבוץ שדה אליהו - ייעד לאוצר בית דין חלקת כרם ענבים המיועדת בדרך כלל ליצוא, בה גדלים ענבים מזון פרלט וסריצה. הזמירה היתה כולה לפני ראש השנה, ובמשך שנת השמיטה נמנעו מלתת כל טיפול שמגמתו לאברויי אילנא או אפילו לאוקמי פירא, והסתפקו רק במלאכות לאוקמי אילנא. בהתאם לכך נמנעו מדישון, מחיגור לאחר חנטה, מנתינת ג'ברלין, מזינוב ומדילול ידני. כתוצאה מכך היה פחת באשכולות שחלקם לא היו ראויים לבציר. ענבי סריצה סבלו מחוסר עלווה שנבע מחוסר דישון, והדבר גרם לציהוב. ובסך הכל היה כחמישים אחוזים מהיבול שבשנה רגילה.

ענבים אלו היו מקבלים בשוק הרגיל מחיר נמוך ביותר בגלל הפגיעה החמורה באיכותם. מובן מאליה שבמקרה זה לא היתה כל הצדקה להשוואה למחירי השוק ולקביעת מחיר נמוך ממחיר השוק, כיוון שההימנעות ממלאכות אסורות גרמה לפרי באיכות נמוכה, ובוודאי שלא היה מקום לפגוע בחקלאים שהקפידו על איסורי המלאכה ופעלו בהתאם להנחיות בית הדין ואף הידרו מעבר לכך (החמירו גם בלאוקמי פירא). ועל כן אישר בית הדין לגבות עבור ענבים אלו³⁰ את המחיר המלא של ענבים רגילים בשוק, אף על פי שהענבים שאליהם השוונו את ענבי בית הדין היו באיכות גבוהה הרבה יותר. הבעיה היתה שמעט מאוד מחסני שמיטה וחנויות היו מוכנים לקלוט פרי זה ולצערנו ולהוותו רבים מהם העדיפו פירות נכרים שהיו באיכות טובה יותר ובמחיר נמוך יותר.

בדתיים לא היינו מוכנים לקלוט פירות שביעית מתוך מגמה לסייע לשמירת השמיטה ולשומרי המצווה. לא מצאנו בקרבנו משקים שהסכימו לקלוט פירות במחירים גבוהים או באיכות ירודה, ואם כך אי אפשר בשום אופן לבוא בתלונות על הציבור החרדי שנהג באופן דומה, ולא היה מוכן לקלוט פירות שביעית של יהודים אם אלו היו באיכות ירודה או במחיר גבוה. ובכל אופן, ראויים לציון אותם צרכנים ומחסנים יחידים, שלמרות שניתן היה להשיג פירות זולים יותר ובאיכות טובה יותר העדיפו פירות מאוצר בית דין על פני פירות נכרים גם במחיר תשלום גבוה יותר וגם במחיר קבלת פרי באיכות ירודה יותר, ועל כך ראויים הם לכל שבת, והלוואי ואף אנו היינו לומדים מהם ונוקטים במדיניות דומה בשאר שנים ומעדיפים תוצרת יהודית על פני תוצרת נכרים גם אם התוצרת היהודית יקרה יותר או באיכות נמוכה יותר.
30. וכיצא בזה גם לגבי ענבי בית יתיר, שאף הם היו באיכות נמוכה יותר כתוצאה מהימנעות מטיפולים אסורים.

כאן היה מבחן אמיתי לצרכני השמיטה. וכאן גם נוכחנו לדעת שבית הדין איננו יכול לגבות רק את ההוצאות המדויקות מבלי לקחת בחשבון את העובדה הפשוטה, שלעולם הוא לא יצליח לגבות מעבר למחירי השוק גם כאשר הדבר נחוץ לו לכיסוי הוצאותיו, ולכן עליו ליקח תמיד ביחס למחירי השוק עד אשר אם כילה לגבות את כל הוצאותיו כדי שיוכל למלא אחר כל התחייבויותיו לפועלים שעבדו בשליחותו.

יג. הצטרפות לבית הדין במהלך שנת השמיטה

במספר מקרים קבלנו במהלך שנת השמיטה פניות ממשקים או מחקלאים, שמצד אחד לא חתמו על היתר מכירה³¹ ומצד שני לא חתמו על הסכם מוקדם עם בית הדין,

31. לכאורה, מכירת הקרקע לגוי מהווה סתירה להפקדה ולעבודה בשליחות בית הדין. ומצב כזה בו בעל השדה עובד בשליחות הגוי ובשליחות בית הדין גם יחד, מתוך מגמה לקבל את שכרו ממי שמשלם יותר - הינו מצב אבסורדי ובלתי מתקבל על הדעת, ולמעשה, הופך את אוצר בית הדין ואת המכירה גם יחד לחוכא ואיטלולא, שהרי מחזר גיסא, אין בעל השדה מפקיר את שדהו בלב שלם ומתוך גמירות דעת מליאה, ומאידיך גיסא, גם אין הוא מוכרו לגוי מתוך גמירות דעת.

לעומת זאת ניתן להבין יותר את מי שהחליט להפקיר את השדות ולעבוד בשליחות בית הדין, אך לחומרא מכר את אדמותיו כדי לצאת מחשש מלאכה אסורה. זאת, כיוון שבמקרה זה ברור שמדובר בשליח בית דין המקבל את שכרו מבית הדין, אך לרווחא דמילתא מכר את אדמתו לנוכרי. החשש היחיד במקרה זה הוא, שמכירתו לנוכרי אין בה גמירות דעת שלימה, שהרי השדה נמסרה לטיפולו ולרשותו של בית הדין לאחר שהופקדה כדין. אלא שמכיוון שכל המכירה נעשית רק לרווחא דמילתא נראה שאין לחשוש. וראה בצאת שנה עמוד 135, להצטרפות לאוצר בית דין נוסח (המצוטט גם במדריך שמיטה לחקלאים תשנ"ד עמוד 135), להצטרפות לאוצר בית דין לאתר מכירת הקרקעות, שפותר בעיה זו באופן מרווח. ובכל אופן יעוין מה שכתבתי על כל הרעיון של מכירה לחומרא בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, מבוא הערה 4. מקרה שלישי שנתקלנו בו, השונה משני המקרים הדומים, הוא מקרה בו נמכרה האדמה כדין מתוך חשש שיהיה צורך לעשות בה מלאכות אסורות בשביעית, ולאחר שנתברר שניתן להימנע ממלאכות אלו מעוניינים להצטרף למפרע לאוצר בית הדין. במקרה זה אין בעיה במכירה, אך אם הוחלט בשלב מסוים להצטרף לבית הדין, לכאורה, יש לקנות את השדה חזרה או לבטל את המכירה כדי שיהיה ברור שמכאן ואילך המלאכות נעשות בשליחות בית דין בשדה הפקר. כל עוד השדה נשארת שדה גוי קשה גם להבין מדוע ולמה יתעסק בית דין בפירות אלו (אך ראה את הפתרון לכך בנוסח השטר שהוזכר בפסקה הקודמת).

סיבה נוספת שראוי לבטל את המכירה במקרה כזה היא כדי להימנע מלהיכנס לשאלת חיוב תרומות ומעשרות בפירות אלו, ולשם כך יש להקפיד לבטל את המכירה לפני חג הפירות. בין כך ובין כך תתעורר הבעיה שאין בית הדין יכול לשלם לשלוחיו אלא מהרגע שהחליטו על הצטרפותם ומונו לשליחי בית הדין (וראה מה שכתבתי בעניין זה לעיל פרק 13).

מקרה רביעי בו נתקלנו במסגרת אוצר בית דין ושהוזכר לעיל (הערה 24) היה שדות שהופקרו והועברו לטיפולו של בית הדין, וכשלב מסוים התחרטו והחליטו למכור את האדמות לגוי

וכעת הם פונים ומבקשים לשווק את תוצרתם באמצעות אוצר בית הדין. השתדלנו (לא תמיד בהצלחה) להתייחס לכל פניה כזו, וכל מקרה ומקרה נדון לגופו.

המדיניות במקרים אלו היתה, שאם השדות לא הופקרו כדין, ורק מתוך רשלנות לא נמכרו האדמות, וכעת תרים ומחפשים את פתרון שיווק באמצעות אוצר בית דין - התשובה היתה שלילית. לעומת זאת, אם המטע הופקר כדין, ולאחר בדיקה מצאנו שלא נעשו בו מלאכות אסורות, לא היתה לנו התנגדות לשווק את הפירות במסגרת אוצר בית הדין. מקרים אלו התחלקו לשתי קבוצות: הראשונה - מקרים בהם היה קשר מלכתחילה עם אוצר בית דין מקומי, והשנייה - מקרים בהם לא היה כל קשר עם אוצר בית דין בשוגג או בכוונה תחילה. במקרי הקבוצה הראשונה ניהלנו משא ומתן עם בית הדין, ואם נתבקשנו על ידו לשווק את הפירות, וקיבלנו אישור שהסכומים אותם אנו גובים ומעבירים לבית הדין עמו ניהלנו משא ומתן, מיועדים כולם לצורך כיסוי הוצאותיו והתחייבויותיו של בית הדין - לא היתה כל בעיה. לעומת זאת במקרי הקבוצה השנייה התנאי היה שרק מרגע הקטיף הופכים בעלי השדות לשלוחי בית הדין, ובהתאם לכך הם יקבלו את שכרם רק עבור העבודות שיעשו על ידם מרגע ההתקשרות עם בית הדין.

כזה, למשל, היה מקרה התמרים של קיבוץ שלוחות. מתוך טעות לא יצר הקיבוץ קשר ולא חתם על הסכם עם בית דין, אך היה ברור להם כל העת שבחלקת התמרים המסוימת הם פועלים בהתאם להלכות שמיטה ללא היתר מכירה, ושהגריד ייעשה לאוצר בית הדין. לאחר דיונים ארוכים שבסופם הוחלט לשווק את התמרים במסגרת אוצר בית דין נקבע שהתשלום לחקלאים יהיה רק על עבודת הגדיד, האריזה והמשלוח לשווקים שזה הם עשו בשליחות בית הדין, ולא על העבודות הקודמות שנעשו עד לגריד.

בעניין התמרים יש להעיר גם על דיון הלכתי שעלה על שולחנו של הגריי"ש אלישיב שליט"א, והוא האם ניתן לחלק את הפירות בתחנות חלוקה המקפידות ליקח רק תוצרת מהודרת, לאחר שנתברר שהתמרים הופרו באופן ידני.

סוגיית האבקת התמרים נדונה בהרחבה בספרי לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל פרק ה ושם הובא שהגריי"ש אלישיב שליט"א החמיר בשאלה זו. ואף על פי

במשך השנה ולסחור בפירות כרגיל. גם בכך נראה שאין בעיה כיוון שאין חובה להפקיר את השדה אלא את הפירות, ולפני שחובה זו חלה נמכרה האדמה על ידי הבעלים. בכך, כמוכן, יש הפרת הסכם עם בית הדין (ראה לעיל הערה 28), וכתוצאה מכך ויתור על כל מה שהיה מגיע מבית הדין עבור העבודות שנתבצעו בשליחותו.

שאנשי שלוחות עשו מה שעשו על פי הנחיתו ההלכתית של הרב מרדכי אליהו שליט"א, היה חשוב לאנשי ירושלים לקבל גם את הסכמתו של הגרי"ש אלישיב שליט"א, שהחמיר בשאלה זו בשמיטה שעברה.

ואמנם אין בית מדרש ללא חידוש, וכעת התברר, שהעובדה הבוטנית, שהאבקה מפרה את הפרחים וגורמת ליצירת הפירות, וללא האבקה כזו לא היו כלל פירות - עובדה ששימשה בסיס לדיונים - איננה מדויקת כל צורכה, ולמעשה אם לא תהיה האבקה יהיו בכל אופן פירות, אלא שאלו ישרו מהעץ לפני גמר גידולם, והפירות יפסדו. לאור עובדות אלו הסכים גם הגרי"ש אלישיב שליט"א שמדובר במלאכה המוגדרת כמלאכה לאוקמי פירא, ואין זו מלאכת יצירת פירות כמו זריעה, ולכן יש להקל ולהתיר, שהרי זו מלאכה מובהקת של לאוקמי פירא.

סיכום

תם ולא נשלם סיפורו של אוצר בית הדין שליד תנובה. בחלק מהדברים קצרנו מאוד ובחלק לא עסקנו כלל במסגרת זו (אוצר בית הדין לאתרונים, טיפול בפירות שהיה קושי לשווקם, פירות שהועברו לתעשייה ושיווקם לאחר הביעור, אוצר בית דין לבנגות, משא ומתן עם מחסני השמיטה, שיווק בבסטות, שיווק פירות הדר ועוד).

בסיכום יש להציב את השאלה החשובה מכל והיא האם כתוצאה ממפעל השמיטה בשנת השמיטה הנוכחית יצטרפו בשמיטה הבאה עלינו לטובה עוד חקלאים יהודים למערכת אוצר בית דין וישבתו בשמיטה ממלאכה וממסחר, או שמא נהיה חלילה עדים לתהליך הפוך של נטישת מפעל שמירת השמיטה מצד חקלאים ומצד רבנים שהיו שותפים לו בשמיטה הנוכחית.

לצד, התרשמתי בשלב זה של כתיבת הדברים היא שאם לא יחול שיפור משמעותי בתכנון השמיטה, בניהול אוצר בית הדין ובהסברה יעילה יישאר בפי רבים טעם מר שלא יעודד אותם לחזור שנית על מה שנעשה השנה. הדבר אמור הן לגבי חקלאים והן לגבי רבנים שניסיון השנה השאיר אצלם מועקה ותחושה של "לא לנער הזה התפללנו" ולא לכך ציפינו. חקלאים יצאו בתחושה שהם הפסידו כסף רב, ולעתים שהם לא קיבלו את מה שהובטח להם מראש, הציבור חש שהפירות לא הגיעו לאן שהיו צריכים להגיע ובמחיר המצופה, והרבנים העוסקים באוצר בית הדין חשו שהשמיטה הנוכחית לא הביאה לקרוב לבבות, ליתר שלום, לשלווה וליראת שמיים אצל החקלאים השובתים, והיה פער גדול בין רעיונותיה הנשגבים של השמיטה ובין

יישום הדברים בפועל. למעשה, לא הורגשה התרוממות רוח ונפש כתוצאה משביתת המסחר ומהפסקת התחרות ומקיום שנת שבתון לארץ והתפנות לפיתוח הרוח והנפש. כאשר באים לנתח את הסיבות להרגשה הלא נוחה של חלק מהמעורבים במערכת אוצר בית הדין יש להבחין ולחלק בין מקרים בהם מקור ההתמרמרות היה כתוצאה מניהול כושל של בית הדין לבין מקרים רבים מאוד אחרים בהם הדבר נבע כתוצאה מניהול נאות של בית הדין וכתוצאה מהעובדה שנמנע מסחר רגיל בפירות. אם חוסר הנחת נובע מכך שבית הדין שלט על המערכת ומנע מסחר רגיל בפירות, ומקור האכזבה הינו בכך, שבניגוד לציפיות המוקדמות, ההצטרפות לבית הדין לא אפשרה מסחר רגיל בפירות, הרי שמצבנו טוב יותר מאשר מקרים בהם חוסר הנחת נובע מתפקוד לקוי של מערכת בית הדין, שכתוצאה ממנו, למשל, מי שהפקידו את שדותיהם בלב שלם ולא נתפתו לכל מסחר ופעלו בהתאם להנחיות בית הדין - יצאו מקופחים ומאוכזבים כיוון שלא קיבלו את שכרם המובטח, לעומת אחרים שחרגו מהנחיות בית הדין והרשו לעצמם לעשות דברים שגובלים במסחר בפירות וכך דאגו לתפוש ולהחזיק בכסף המגיע להם מבית הדין.

בבואנו להסיק מסקנות עלינו לזכור, כמובן, ששנת השמיטה תשנ"ד היתה שנה יוצאת דופן, שבה היו מעט מאוד יכולי פירות ומטעים רבים נפגעו כתוצאה מחורף קייצי, וחלקם לא נתנו בכלל פרי. כתוצאה מכך, היה בשוק הכללי מעט מאוד פרי ובמחירים גבוהים ביותר. אלו שזכו ומטעיהם לא נפגעו ידעו שבשוק החופשי יוכלו לגבות עבור פירות מטעיהם מחירים גבוהים ביותר. הניסיון היה גדול וקשה ביותר כיוון ששנה ייחודית כזו שבה אפשר להרוויח מהבעלות על המטעים סכומים גבוהים איננה דבר תדיר ולמרות שהמשקים שהצטרפו לאוצר בית הדין היו נכונים מתוך הכרה ברורה להפסיד כתוצאה מכך סכומים משמעותיים אותם היו יכולים להרוויח במסחר רגיל בפירות, אך הפסד כל כך גדול ומשמעותי לא העלה אף אחד על דעתו. כמובן, שבהכנות ובתכנון אוצר בית הדין חייב גם מצב כזה להילקח בחשבון ולא פחות ממנו חייב להילקח בחשבון מצב הפוך, שלצערנו הינו תדיר יותר, של מחירי שוק נמוכים ביותר, שלעיתים אינם מכסים אפילו את ההוצאות הבסיסיות.